

Вісник

Верховного Суду України

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень, за II півріччя 2016 р.

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, прийнятих за результатами розгляду справ із підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2017 р.

**Захист речових прав:
теорія та судова практика**

10(206)'2017

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беляневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — начальник відділу забезпечення видавничої діяльності управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України, відповідальний секретар редакційної колегії;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Гриців М.І. — секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Гуменюк В.І. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Ємець А.А. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Шахун В.І. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України.

1 *Висновки Верховного Суду України* *Conclusions of the Supreme Court of Ukraine*

1 **Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень, за II півріччя 2016 р.**

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decisions in the second half of 2016

14 **Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, прийнятих за результатами розгляду справ із підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2017 р.**

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in resolutions adopted as a result of examining the cases on the grounds described in subparagraphs 1, 2, 4 of para. 1 of Article 355 of the CivPC of Ukraine in the first half of 2017

37 *Точка зору* *Opinion*

37 **Кот О.О. Захист речових прав: теорія та судова практика**

Kot O.O. Protection of the proprietary rights: theory and judicial practice

Щиро вітаю всіх фахівців у галузі права
з Днем юриста.

Це свято нагадує про високе покликання
українських правознавців у забезпеченні
верховенства Права, зміцненні законності
та правопорядку в нашій Державі.
Тож нехай досвід і глибокі знання слугують вам
надійною опорою, а випробування якомога
рідше трапляються на вашому життєвому шляху
й сприяють лише професійному загартуванню.

Бажаю вам міцного здоров'я та щастя,
виваженості в думках, принциповості
й наполегливості в усіх справах.

З повагою

Голова Верховного Суду України
Я.М. Романюк

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень, за II півріччя 2016 р.*

350.000.000 НЕОДНАКОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ ОДНИХ І ТИХ САМИХ НОРМ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень статей 56, 58, 60 КАС щодо особливостей підтвердження повноважень з представництва інтересів держави чи громадянина в адміністративному судочинстві працівниками органів прокуратури.

За правилами ст. 237 ЦК представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства.

Частиною 3 ст. 56 КАС передбачено, що представники беруть участь в адміністративному процесі на основі договору або закону.

Судді, прокурори, слідчі, працівники підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, не можуть бути представниками в суді, крім випадків, коли вони діють, зокрема, як законні представники сторони.

Відповідно до ч. 2 ст. 58 КАС повноваження законних представників підтверджуються документами, які стверджують займану ними посаду чи факт родинних, опікунських тощо відносин з особою, інтереси якої вони представляють. Засвідчені підписом судді копії цих документів долучаються до справи.

Участь у справі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, врегульовано ст. 60 КАС.

Так, згідно з абзацами 1, 2 ч. 2 ст. 60 КАС з метою представництва інтересів громадянина або держави в адміністративному суді прокурор в межах повноважень, визначених законом, звертається до суду з адміністративним позовом (поданням), бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження в якій відкрито за адміністративним позовом інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами для представництва інтересів громадянина або держави.

Прокурор, який звертається до адміністративного суду в інтересах держави, в позовній заяві (поданні) самостійно визначає, в чому полягає порушення інтересів держави, та обґрунтовує необхідність їх захисту, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до адміністративного суду прокурор зазначає про це в позовній заяві і в такому разі прокурор набуває статусу позивача.

Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні прокурорами від імені держави процесу-

* Закінчення. Попередні частини матеріалу опубліковано в журналі за 2017 р. № 7. — С. 11—21; № 8. — С. 6—16; № 9. — С. 1—12.

альних та інших дій, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина або держави у випадках, передбачених законом (ч. 1 ст. 36¹ Закону України від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ «Про прокуратуру»; у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 1789-ХІІ).

При цьому за приписами ст. 6 Закону № 1789-ХІІ органи прокуратури України становлять єдину централізовану систему, яку очолює Генеральний прокурор України, з підпорядкуванням нижчестоящих прокурорів вищестоящим.

Відповідно до ст. 56 Закону № 1789-ХІІ поняття «прокурор» у ст. 8, ч. 4 ст. 9, частинах 1—3 ст. 12, ч. 1 ст. 20, статтях 34, 35, 36, 44, 45, частинах 1, 3, 5 і 7 ст. 46, ст. 46¹, статтях 46²—46⁴,

ч. 1 ст. 47, статтях 48, 48¹, 49, 50, 50¹ та 55 цього Закону слід розуміти: Генеральний прокурор України, перший заступник, заступники Генерального прокурора України, їх старші помічники та помічники, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, спеціалізованих прокуратур (на правах обласних), їх перші заступники, заступники, міжрайонні прокурори, прокурори міст, районів, районів у містах та прирівняних до них спеціалізованих прокуратур, їх перші заступники і заступники, начальники головних управлінь, управлінь, відділів прокуратур, їх перші заступники, заступники, старші прокурори та прокурори прокуратур усіх рівнів, які діють у межах своєї компетенції.

Поняття «прокурор» у ч. 3 ст. 20 та статтях 21, 23 та 24 цього Закону слід розуміти: Генеральний прокурор України, перший заступник, заступники Генерального прокурора України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, спеціалізованих прокуратур (на правах обласних), їх перші заступники, заступники, міжрайонні прокурори, прокурори міст, районів, районів у містах та прирівняних до них спеціалізованих прокуратур, їх перші заступники і заступники.

Проаналізувавши наведені вище норми права, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що наведеними положеннями КАС та Закону № 1789-ХІІ не встановлено необхідності підтвердження довіреністю повноважень осіб, зазначених у ст. 56 Закону № 1789-ХІІ, як представників у адміністративному процесі, які діють у межах своєї компетенції. Такі особи підтверджують свої повноваження службовим посвідченням.

Повноваження інших працівників прокуратури, які виконують функції прокурора щодо представництва інтересів держави чи громадянина в адміністративному судочинстві, повинні бути підтверджені довіреністю (*постанова Верховного Суду України від 18 жовтня 2016 р. у справі № 21-26а16*).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень Закону України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір» (у редакції Закону України від 22 травня 2015 р. № 484-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору», який набрав чинності з 1 вересня 2015 р. і діяв на момент виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 3674-VI) у взаємозв'язку із ч. 4 ст. 288 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КпАП) щодо особливостей сплати судового збору у справах про адміністративні правопорушення.

За ст. 67 Конституції кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Відповідно до ст. 87 КАС судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом.

Зокрема, Законом № 3674-VI визначено правові засади справляння судового збору, платників, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору (преамбула Закону).

За статтями 1, 2 цього Закону судовий збір справляється на всій території України за

подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом, і включається до складу судових витрат. Платниками цього платежу є: громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи — підприємці, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення, передбачене цим Законом.

Частина 2 ст. 3 цього ж Закону містить перелік об'єктів, за які не справляється судовий збір, а його ст. 5 — перелік суб'єктів, які звільняються від сплати судового збору за подання до

суду позовів, заяв, скарг <...>, а також підстави звільнення від сплати судового збору осіб, які звертаються із заявами про захист не власних прав, а охоронюваних законом прав та інтересів інших осіб.

У контексті наведених вище законодавчих норм Конституційний Суд України у Рішенні від 28 листопада 2013 р. № 12-рп/2013 у справі № 1-17/2013 зазначив, що «гарантією реалізації права на судовий захист в аспекті доступу до правосуддя є встановлення законом помірною судового збору для осіб, які звертаються до суду. Це відповідає Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, від 14 травня 1981 р. № R (81) 7: «У тій мірі, в якій судові витрати становлять явну перешкоду доступові до правосуддя, їх треба, якщо це можливо, скоротити або скасувати» (підпункт 12 п. D).

Отже, сплата судового збору за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів є складовою доступу до правосуддя, який є елементом права особи на судовий захист, гарантованого ст. 55 Конституції України».

Згідно із ч. 1 ст. 4 Закону № 3674-VI судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, — у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі. Частиною 2 цієї норми встановлено розміри ставок судового збору залежно від документа і дії, за яку він справляється, та платника судового збору. Зокрема, за підпунктом 2 п. 3 ч. 2 цієї статті за подання апеляційної скарги на рішення суду <...> встановлена ставка у відсотковому відношенні до ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги.

Відповідно до цієї ж статті за подання, зокрема, до адміністративного суду позовних заяв розміри ставок судового збору диференційовано за характером спору (майновий/немайновий), а також правовим статусом платника судового збору (фізична особа/фізична особа—підприємець/юридична особа/суб'єкт владних повноважень).

Відповідно до ст. 287 КпАП постанову у справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржено прокурором у випадках, передбачених ч. 5 ст. 7 цього Кодексу, особою, щодо якої її винесено, а також потерпілим.

Постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про накладення адміністративного стягнення може бути оскаржена в порядку, визначеному цим Кодексом.

Згідно із п. 3 ч. 1 ст. 288 КпАП постанову уповноваженого органу державної влади чи його посадової особи (так само як постанову адміністративної комісії чи рішення виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради (пункти 1, 2 цієї частини статті)) про накладення адміністративного стягнення <...> може бути оскаржено у вищестоящий орган (вищестоящий посадовій особі) або до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду у порядку, визначеному КАС, з особливостями, встановленими цим Кодексом.

Наведеним вище нормам ст. 288 КпАП кореспондують положення підпункту 2 ч. 1 ст. 18 КАС щодо предметної підсудності адміністративних справ, а також ст. 171² КАС, що встановлюють особливості провадження у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності.

У ч. 4 ст. 288 КпАП передбачено, що особа, яка оскаржила постанову у справі про адміністративне правопорушення, звільняється від сплати державного мита. Визначальним у цій нормі є припис (веління) про те, що у разі незгоди та оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення особа, яка її оскаржила, не обтяжується обов'язком сплачувати платіж, який належить сплачувати на загальних підставах.

Отже, відповідно до положень ст. 287 КпАП у поєднанні із ч. 4 ст. 288 цього Кодексу у разі прийняття уповноваженим органом державної влади чи його посадовою особою постанови про накладення адміністративного стягнення за вчинення адміністративного правопорушення (проступку), передбаченого КпАП, суб'єкти, яким цим Кодексом надано право оскарження, можуть її оскаржити і звільняються від сплати платежу, який має справлятися за подання позовної заяви, скарги у вищестоящий орган (вищестоящий посадовій особі) чи до суду.

У ч. 4 ст. 288 КпАП видом платежу, від якого звільняються особи, що оскаржують постанову про накладення адміністративного стягнення, встановлено державне мито. На час виникнення

спірних правовідносин, що є предметом цього перегляду, за звернення до суду у випадку оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державного управління сплачують інший вид платежу — судовий збір, правові засади справляння якого, платники, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору, як зазначено вище, встановлені Законом № 3674-VI.

Відповідно до положень статей 3—5 Закону № 3674-VI серед осіб, які мають сплачувати судовий збір або мають пільги щодо його сплати, та об'єктів справляння судового збору немає таких, які би мали його сплачувати за подання заяви на постанову про накладення адміністративного стягнення, та які би постанову про адміністративне правопорушення відносили до об'єктів справляння судового збору. У взаємозв'язку зі ст. 288 КпАП цей Закон не встановлює підстав, умов, вимог, пільг щодо сплати судового збору чи державного мита органом (посадовою особою), який наклав адміністративне стягнення і який з огляду на своє процесуальне становище відповідача не підпадає і не може підпадати під категорію суб'єктів, що можуть оскаржити своє ж рішення про накладення адміністративного стягнення.

Ретроспективний аналіз встановленого ст. 288 КпАП права на оскарження постанови державного органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення показує, що коло осіб, які мають право оскаржити таке рішення, порядок їх оскарження та підстави звільнення від сплати державного мита встановлені і діють в редакції Закону України від 24 вересня 2008 р. № 586-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху». Положення статті у цій редакції з урахуванням окремих змін та доповнень, що в основному не зачіпають положень щодо порядку оскарження постанови про накладення адміністративного стягнення, є чинними й діють із 16 листопада 2008 р.

За Декретом Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 7-93 «Про державне мито» (у редакції, чинній до набрання чинності Законом № 3674-VI) державне мито справлялося із: 1) позовних заяв, заяв (скарг) у справах окремого провадження, <...>, з апеляційних скарг на рішення судів і скарг на рішення, що набрали законної сили, <...>. Цей нормативний акт не містив положень про сплату державного

мита як особою, щодо якої винесено постанову про накладення адміністративного стягнення, так і органом (посадовою) особою, яка прийняла таку постанову.

З 11 листопада 2011 р. набрав чинності Закон № 3674-VI, який із цієї дати не припинив дію законодавчих актів, які передбачали пільгу щодо сплати судового збору за подання заяви про розгляд в порядку адміністративного судочинства окремих видів рішень органів державної влади, як-от правила ч. 4 ст. 288 КпАП, або обмежив можливість прийняття таких актів у майбутньому, наприклад, ч. 2 ст. 2391 КАС в редакції Закону № 192-VIII, згідно з якою за подання і розгляд заяви з підстави неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права — при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності справ або встановленої законом юрисдикції адміністративних судів, судовий збір не сплачується, тоді як у Законі № 3674-VI такої підстави для звільнення від сплати судового збору немає.

За ч. 2 ст. 171² КАС рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності раніше було остаточним і оскарженню не підлягало. Положення цієї частини втратили чинність як такі, що не відповідають Конституції (є неконституційними) згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 8 квітня 2015 р. № 3-рп/2015 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 2 ст. 171² КАС. У п. 3 резолютивної частини цього Рішення Конституційний Суд України рекомендував Верховній Раді України невідкладно врегулювати питання щодо оскарження судового рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень про притягнення особи до адміністративної відповідальності.

У цьому Рішенні зазначено також, що у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності особи повинні мати право на інстанційне оскарження рішення місцевих загальних судів як адміністративних судів.

Визнання неконституційними положення ч. 2 ст. 171² КАС дає підстави вважати, що до і після прийняття Конституційним Судом України Рішення від 8 квітня 2015 р. № 3-рп/2015 Закон № 3674-VI не визначав і не визначає об'єкти та розміри ставок судового

збору, порядок його сплати за подання апеляційної чи касаційної скарги на рішення адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності.

Отже, за системного, цільового та нормативного підходу до наведеного законодавчого регулювання відносин, пов'язаних зі сплатою судового збору, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України в контексті фактичних обставин справи та зумовленого ними застосування норм процесуального права вважає за потрібне сформулювати такий правовий висновок.

У справах про оскарження постанов у справах про адміністративне правопорушення у розумінні положень статей 287, 288 КпАП, статей 2—4 Закону № 3674-VI позивач звільняється від сплати судового збору. КпАП дає вичерпний перелік осіб, які можуть мати статус позивача у справах про оскарження постанови про накладення адміністративного стягнення і на цій підставі не повинні сплачувати судовий збір при зверненні до суду першої інстанції.

У випадку незгоди із судовим рішенням, прийнятим за наслідками розгляду справи цієї категорії, позивач вправі оскаржити його в апеляційному порядку. Однаковою мірою це стосується й відповідача у спірних правовідносинах, оскільки він як рівноправна сторона в адміністративній справі також має право на апеляційне/касаційне оскарження судового рішення.

Необхідними умовами для обчислення та сплати судового збору за подання апеляційної/касаційної скарги у цій категорії справ є встановлення і віднесення предмета оскарження до об'єктів справляння судового збору; ставка цього платежу, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги. Розгляд позовної заяви на постанову про накладення адміністративного стягнення провадиться з урахуванням положень статей 287, 288 КпАП, які передбачають звільнення від сплати платежу за судовий перегляд цих рішень. Норми Закону № 3674-VI не містять положень щодо підстав, умов, розміру та порядку сплати судового збору за подання позовної заяви на постанову про накладення адміністративного стягнення, а тому і за подання апеляційної/касаційної скарги.

У зв'язку з цим за подання позивачем або відповідачем — суб'єктом владних повноважень апеляційної/касаційної скарги на рішення адміністративного суду у справі про оскарження постанови про адміністративне правопорушення судовий збір у порядку і розмірах, встановлених Законом № 3674-VI, сплаті не підлягає (*постанова Верховного Суду України від 13 грудня 2016 р. у справі № 21-1410a16*).

350.010.000 НЕОДНАКОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ ОДНИХ І ТИХ САМИХ НОРМ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА, ЯКЕ ПЕРЕШКОДЖАЄ ПОДАЛЬШОМУ ПРОВАДЖЕННЮ У СПРАВІ

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень статей 183² та 183⁶ КАС стосовно особливостей застосування положень цього Кодексу у частині скороченого провадження у справах про застосування заходів реагування щодо державного нагляду (контролю), дозвільної системи у сфері господарської діяльності, а також щодо особливостей закриття касаційного провадження.

Законом України від 5 квітня 2007 р. № 877-V «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» розрізняється три види заходів реагування за порядком їх застосування: 1) які застосовуються виключно за рішенням адміністративного суду; 2) які застосовуються за письмовим рішенням органу державного нагляду (контролю) щодо усунення виявлених порушень у визначені строки, яке видається та підписується керівником цього органу або його заступником; 3) які застосовуються за письмовим рішенням керів-

ника органу державного нагляду (контролю) чи його заступника із подальшим підтвердженням обґрунтованості вжиття таких заходів адміністративним судом у випадках, передбачених законом.

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 70 Кодексу цивільного захисту України повне або часткове зупинення роботи підприємств, об'єктів, окремих виробництв, цехів, дільниць, експлуатації машин, механізмів, устаткування, транспортних засобів, виконання робіт, надання послуг здійснюється виключно за рішенням адміністративного суду.

У справі, що розглядалася, орган державного нагляду (контролю) звернувся до адміністративного суду із позовом про застосування заходів реагування, а саме зупинення роботи певного обладнання і саме цей позов був розглянутий судами першої та апеляційної інстанцій.

Суд касаційної інстанції на зазначені обставини уваги не звернув і дійшов помилкового висновку про те, що предметом позову у справі є підтвердження обґрунтованості вжиття суб'єктами владних повноважень заходів реагування під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Тому закриття касаційного провадження з посиланням суду на ст. 183⁶ КАС є безпідставним.

Крім того, згідно зі ст. 183² КАС скорочене провадження здійснюється в адміністративних справах щодо, зокрема, застосування у випадках, передбачених законом, заходів реагування щодо державного нагляду (контролю), дозвільної системи у сфері господарської діяльності, якщо вони можуть бути застосовані виключно за судовим рішенням.

У разі недостатності повідомлених позивачем обставин або якщо за результатами розгляду поданого відповідачем заперечення суд дійде висновку про неможливість ухвалення законного судового рішення без проведення судового засідання та виклику осіб, які беруть участь у справі, суд розглядає справу за загальними правилами цього Кодексу, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню (ч. 4 ст. 183² КАС).

Як випливає з матеріалів справи, судом першої інстанції справа розглянута не в порядку скороченого провадження, а за загальними правилами КАС, у зв'язку з чим судові рішення першої та апеляційної інстанцій у ній підлягають касаційному перегляду (*постанова Верховного Суду України від 13 вересня 2016 р. у справі № 21-1924a16*).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 183³ КАС у взаємозв'язку зі ст. 103 цього Кодексу щодо особливостей обчислення процесуальних строків.

Відповідно до ч. 1 ст. 183³ КАС провадження у справах за зверненням органів доходів і зборів при здійсненні ними передбачених законом повноважень здійснюється на підставі подання таких органів, зокрема, щодо підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків.

Стаття 183³ КАС визначає особливості провадження у справах за зверненням органів доходів і зборів, яке є окремим видом судового провадження, відмінним від загального (позовного).

Зазначеною статтею встановлений перелік вимог, що ставляться до подання податкового органу, та особливий перелік процесуальних дій суду, які можуть учинитися у процесі розгляду такого подання. Зокрема, ч. 3 ст. 183³ КАС встановлено строк, у який податковий орган має подати до суду подання у письмовій формі, та вимоги, яким воно має відповідати. Цей строк становить 24 год. з моменту встановлення обставин, що зумовлюють звернення до суду,

за загальними правилами підсудності, визначеними цим Кодексом.

Згідно із ч. 4 ст. 183³ КАС після повернення подання заявнику для усунення недоліків подання повторне звернення до суду можливе не пізніше ніж протягом 48 год. з моменту встановлення обставин, що зумовлюють звернення до суду.

Відповідно до ч. 9 ст. 103 КАС строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення позовна заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здано на пошту чи передані іншими відповідними засобами зв'язку. Проте ч. 11 ст. 183³ КАС містить застереження, відповідно до якого на обчислення строків, установлених цією статтею, не поширюються правила ст. 103 КАС. Строки, встановлені цією статтею, обчислюються годинами і закінчуються із закінченням години, на яку припадає таке закінчення.

Аналіз наведених норм дає підстави для висновку, що загальні норми КАС, які регулюють процедуру позовного провадження, до провадження на підставі подання органів доходів і зборів можуть застосовуватись лише в частині, що не суперечить спеціальним нормам ст. 183³ КАС. Тому сторони у процесі розгляду подання податкового органу повинні користуватись усіма правами, які мають позивач та відповідач згідно з нормами КАС, за винятком тих, що не можуть бути реалізовані за змістом ст. 183³ КАС. Тобто ця стаття КАС є спеціальною нормою, яка прямо вказує на те, що ст. 103 КАС при обчисленні процесуального строку застосовано бути не може.

Правовідносини у справі, яка розглядалася, регулюються виключно ст. 183³ КАС, зокрема і положеннями її ч. 11. Таким чином, незалежно від способу, яким подання органів доходів і зборів про обґрунтованість адміністративного арешту майна платника податків вноситься до суду, воно має надійти до суду протягом 24 год. з моменту встановлення

обставин, що зумовлюють звернення до суду, і у разі постановлення судом ухвали про відкриття провадження у справі має бути розглянуто судом у триденний строк, але не пізніше ніж протягом 96 год. з моменту встановлення обставин, що зумовлюють звернення до суду.

У справі, що розглядалася, суди встановили, що обставини, які зумовили звернення податкового органу до суду з поданням про підтвердження обґрунтованості адміністративного арешту майна платника податків, виникли 20 березня 2015 р. о 12 год. 00 хв., а подання ДПІ надійшло до суду 26 березня 2015 р. об 11 год. 45 хв., про що свідчить штамп вхідної кореспонденції суду.

За таких обставин, на думку колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, рішення Вищого адміністративного суду України від 3 серпня 2015 р., яким він погодився із висновком судів першої та апеляційної інстанцій про те, що подання ДПІ надійшло до суду з істотним пропуском строку, передбаченого ч. 3 ст. 183³ КАС, ґрунтується на правильному застосуванні норм процесуального права, а тому у задоволенні заяви ДПІ слід відмовити (*постанова Верховного Суду України від 13 грудня 2016 р. у справі № 21-4971а16*).

350.020.000 НЕОДНАКОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ ОДНИХ І ТИХ САМИХ НОРМ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА, ПРИЙНЯТЕ З ПОРУШЕННЯМ ВСТАНОВЛЕНОЇ ЗАКОНОМ ЮРИСДИКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень статей 17 та 50 КАС щодо окремих особливостей юрисдикції адміністративних судів у справах з приводу стягнення коштів з роботодавця при поновленні працівника на роботі.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КАС завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ.

Згідно із ч. 2 ст. 2 КАС до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження. Таким чином, законодавець чітко визначив, що суттю адміністративного судочинства є судовий контроль за діяльністю органів влади та місцевого самоврядування у сфері дотримання прав та свобод громадян та юридичних осіб за допомогою про-

цесуального закону з певними особливостями, зокрема обов'язком доказування правомірності своєї діяльності органами влади чи самоврядування. Тобто однією з визначальних особливостей КАС є те, що позивачем в адміністративній справі може бути фізична чи юридична особа, чії права, свободи чи інтереси вони вважають порушеними, а відповідачем — орган влади, орган місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи.

Відповідно до ч. 4 ст. 50 КАС громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, їх об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень: 1) про тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян; 2) про примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян; 3) про примусове видворення іноземця чи особи без громадянства з України; 4) про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо); 5) в інших випадках, встановлених законом.

Правовий аналіз пунктів 1—4 ч. 4 ст. 50 КАС свідчить, що громадяни, іноземці чи особи без громадянства, їх об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень лише у випадках превентивного (попереднього) судового контролю за рішеннями, діями органів влади, які при реалізації своїх владних управлінських повноважень можуть порушити права чи свободи фізичних чи юридичних осіб. Однак і в цих випадках, водночас із перевіркою дій чи бездіяльності зазначених осіб, обставин, що стали підставою для втру-

чання суб'єктів владних повноважень, суд має перевірити на відповідність чинному законодавству рішення, дії чи бездіяльність самих суб'єктів владних повноважень.

Крім того, п. 5 ч. 4 ст. 50 КАС, який є частиною норми процесуального права, існує як послідовне продовження випадків превентивного судового контролю і має розумітися та застосовуватися судами саме в такому значенні, а не як норма, що давала би право для розширеного тлумачення права суб'єкта владних повноважень на адміністративний позов.

Частиною 4 ст. 35 Закону України від 2 березня 2000 р. № 1533-III «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» передбачено, що сума виплаченого забезпечення та вартості наданих соціальних послуг безробітному у разі поновлення його на роботі за рішенням суду утримується із роботодавця.

Отже, спір про стягнення зазначених сум не є публічно-правовим, оскільки виник за участю суб'єкта владних повноважень, який у спірних правовідносинах не здійснює владні управлінські функції, а тому висновок суду касаційної інстанції про те, що справу не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства, ґрунтується на правильному застосуванні норм процесуального права (постанови Верховного Суду України від 20 вересня 2016 р. у справі № 21-770а16; від 21 грудня 2016 р. у справі № 21-2735а16).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень статей 2, 17 КАС стосовно юрисдикції спорів щодо здійснення організаційних заходів з проведення зборів і конференцій адвокатів.

Відповідно до ст. 55 Конституції кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

За частинами 1, 3 ст. 59 Основного Закону України кожен має право на правову допомогу. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Згідно із частинами 1, 2 ст. 124 Конституції правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

В абз. 3 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції Конституційний Суд України наголосив на тому, що праву особи на правову допомогу, закріпленому у ст. 59 Конституції, відводиться важлива роль у забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні <...>. Це право є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і має загальний характер. Здійснення права на правову допомогу засноване на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження <...> або іншими ознаками.

Преамбулою до ст. 54 Закону України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі — Закон № 5076-VI) встановлено, що цей Закон визначає правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні.

За частинами 1—3 ст. 2 Закону № 5076-VI адвокатурою України визнається недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом. Адвокатуру України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність. З метою забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування.

Згідно зі ст. 3, ч. 1 ст. 4, пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 1 цього ж Закону правовою основою діяльності адвокатури України є Конституція, Закон № 5076-VI, інші законодавчі акти України. Адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. Адвокатською діяльністю розуміється незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Адвокатом визнається фізична особа, яка здійснює

адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені цим Законом.

Згідно зі ст. 5 Закону № 5076-VI адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності.

У п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону № 5076-VI адвокатське самоврядування визначається як гарантоване державою право адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом.

За ч. 1 ст. 43 та пунктами 1—3, 6, 7 ч. 1 ст. 44 цього Закону адвокатське самоврядування ґрунтується на принципах виборності, гласності, обов'язковості для виконання адвокатами рішень органів адвокатського самоврядування, підзвітності, заборони втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката.

Завданнями адвокатського самоврядування є: забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності; підтримання високого професійного рівня адвокатів; утворення та забезпечення діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури; забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України (далі — ЄРАУ); участь у формуванні Вищої ради юстиції у порядку, визначеному законом.

Адвокатське самоврядування реалізується через утворені ним структурні організаційні форми, необхідні для функціонування адвокатури як інституту, на який покладається забезпечення права кожного на отримання правової допомоги.

Згідно із ч. 2 ст. 46 Закону № 5076-VI адвокатське самоврядування здійснюється через діяльність конференцій адвокатів регіону (Автономної Республіки Крим, області, м. Києва, м. Севастополя), рад адвокатів регіону (Автономної Республіки Крим, області, м. Києва, м. Севастополя), кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури (Автономної Республіки Крим, області, м. Києва, м. Севастополя), Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (далі — ВКДКА), ревізійних комісій адвокатів регіонів (Автономної Республіки Крим, області, м. Києва, м. Севастополя), Вищої ревізійної комісії адвокатури, Ради адвокатів України (далі — РАУ), з'їзду адвокатів України.

За частинами 1, 5 ст. 50 цього Закону кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури утворюється з метою визначення рівня фахової підготовленості осіб, які виявили намір отримати право на заняття адвокатською діяльністю, та вирішення питань щодо дисциплінарної відповідальності адвокатів. До повноважень кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури належать: організація та проведення кваліфікаційних іспитів; прийняття рішень щодо видачі свідоцтва про складення кваліфікаційного іспиту; прийняття рішень про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю; здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвокатів; вирішення інших питань, віднесених до повноважень кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури цим Законом, рішеннями конференції адвокатів регіону, ВКДКА, РАУ, з'їзду адвокатів України.

Відповідно до частин 1, 5 ст. 52 цього ж Закону в адвокатурі діє колегіальний орган — ВКДКА, завданням якого є розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури. Цей орган за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури має право: залишити скаргу без задоволення, а рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури без змін; змінити рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури; скасувати рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури та ухвалити нове рішення; направити справу для нового розгляду до відповідної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури та зобов'язати кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури вчинити певні дії.

Вищим органом адвокатського самоврядування України є з'їзд адвокатів України (ч. 1 ст. 54 Закону № 5076-VI). За ч. 1 цієї статті з'їзд адвокатів України: обирає голову і заступників голови РАУ, голову і заступників голови ВКДКА, голову і членів Вищої ревізійної комісії адвокатури та достроково відкликає їх з посад; затверджує статут Національної асоціації адвокатів України та вносить до нього зміни; затверджує правила адвокатської етики; затверджує положення про РАУ, положення про ВКДКА, положення про Вищу ревізійну комісію адвокатури; розглядає та затверджує звіти РАУ, ВКДКА, висновки Вищої ревізійної комісії адвокатури; призначає трьох членів Вищої ради юстиції; затверджує кошторис РАУ, кошторис ВКДКА,

затверджує звіт про їх виконання; здійснює інші повноваження відповідно до цього Закону.

Із системного, сутнісного та цільового підходу до розуміння зазначених конституційних положень та положень профільного (базового) законодавчого акта, який визначає статус, мету, завдання та функції адвокатури, убачається, що адвокатура як інституція та її діяльність в аспекті забезпечення реалізації конституційного права особи на правову допомогу набуває певних особливих властивостей суб'єкта публічних відносин. Ця властивість адвокатури увиразнюється (посилюється) метою її служіння суспільному інтересу шляхом надання своєчасної і належної правової допомоги у поєднанні з виконанням делегованих їй державою окремих владних повноважень. У контексті сказаного має значення й особливий характер адвокатської професії, представники якої є учасниками творення правосуддя, у зв'язку з чим користуються, зокрема, правом участі у суді як захисники чи представники та імунітетом від судового переслідування за свої виступи в залі суду (ст. 23 Закону № 5076-VI).

Отже, коли виникає спір із правовідносин, в яких адвокатура як особлива формація реалізує надані їй правоможності в означеному сенсі, як-от у разі обмеження права особи на зайняття адвокатською діяльністю або прийняття рішення про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю (пункти 2, 3 ч. 5 ст. 50 Закону № 5076-VI), оскарження рішення про накладення дисциплінарного стягнення, інші подібні за суттю і значенням дії, зокрема й щодо делегованих державною владних повноважень, то такий спір за наявності для цього підстав може підпадати під ознаки публічно-правового, на який поширюється юрисдикція адміністративних судів.

Водночас, як було зазначено вище, адвокатура є недержавним самоврядним інститутом (формуванням, об'єднанням), що самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, визначеному Законом № 5076-VI.

За частинами 1, 3—6 ст. 45 цього Закону всі адвокати України об'єднуються в Національну асоціацію адвокатів України, яка є недержавною некомерційною професійною організацією та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування. Вона є юридичною особою та діє через організаційні форми адвокатського самоврядування, передбачені цим Законом; утворюється з'їздом адвокатів

України та не може бути реорганізована. Ліквідація Національної асоціації адвокатів України може бути здійснена лише на підставі закону. Статут Національної асоціації адвокатів України затверджується з'їздом адвокатів України та є її установчим документом. З моменту державної реєстрації Національної асоціації адвокатів України її членами стають всі особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Інші особи стають членами Національної асоціації адвокатів України з моменту складення присяги адвоката України.

У статтях 47—49, 54—56 Закону № 5076-VI визначені структурні організаційні одиниці адвокатського самоврядування, порядок формування, повноваження та правила самоврядної діяльності адвокатури (конференції адвокатів регіону, ради адвокатів регіону, кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури регіонів, голова ради адвокатів регіону, ВКДКА, ревізійні комісії адвокатів регіонів, Вища ревізійна комісія адвокатури, РАУ, голова РАУ, з'їзду адвокатів України).

У цих нормах встановлено, зокрема, хто входить до складу з'їзду адвокатів України, як, ким, в якій кількості і в якому порядку висувуються та обираються делегати на таке зібрання адвокатів, й визначено, що відносини, які виникають з приводу зазначених питань, входять до сфери повноважень органів адвокатського самоврядування.

Статтею 6 КАС встановлено право на судовий захист і передбачено, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або інтереси.

Відповідно до ч. 2 ст. 2 КАС до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження. За ч. 3 цієї статті у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень належить перевіряти, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх

обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії) <...>; 5) розсудливо <...>; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку.

Згідно із ч. 1 ст. 17 КАС юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму.

Відповідно до ч. 3 цієї статті компетенція адміністративних судів не поширюється на публічно-правові справи, зокрема, щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян віднесені до його

внутрішньої діяльності або виключної компетенції (п. 4).

При розмежуванні юрисдикційних форм захисту порушеного права основним критерієм є характер (юридичний зміст) спірних відносин.

У контексті конкретних обставин цієї справи зміст (суть) спірних правовідносин обмежується з'ясуванням правової природи дій та/чи бездіяльності Асоціації адвокатів та РАУ як органів адвокатського самоврядування, які за законом і статутом віднесені до повноважень цієї самоврядної організації адвокатів і є питаннями їхньої внутрішньої (статутної) діяльності.

На такі спірні правовідносини юрисдикція адміністративних судів не поширюється.

Із зазначеного випливає, що у разі виникнення спору між адвокатами щодо квоти представництва делегатів на з'їзд адвокатів України від адвокатів регіону, порядку формування делегацій адвокатів на цей форум, порядку внесення відомостей до ЄРАУ, організаційного, методичного, інформаційного забезпечення ведення та контролю за внесенням відомостей до ЄРАУ, інших правовідносин, що стосуються внутрішньостатутної діяльності цієї організації, на розгляд спорів з таких правовідносин суди адміністративної юрисдикції не мають компетенції (постанова Верховного Суду України від 6 вересня 2016 р. у справі № 21-966а16).

3. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ч. 2 ст. 17 КАС щодо окремих питань юрисдикції адміністративних судів.

Відповідно до ч. 2 ст. 2 КАС до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження.

Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 17 КАС (у редакції, чинній на час звернення позивача до суду) юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом

владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності.

Вжитий у цій процесуальній нормі термін «суб'єкт владних повноважень» означає орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхню посадову чи службову особу, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень (п. 7 ч. 1 ст. 3 КАС).

Отже, до компетенції адміністративних судів належать спори фізичних чи юридичних осіб з органом державної влади, органом місцевого самоврядування, їхньою посадовою або службовою особою, предметом яких є перевірка законності рішень, дій чи бездіяльності цих органів (осіб), відповідно, прийнятих або вчинених ними при здійсненні владних управлінських функцій.

Спір у справі, що розглядалася, стосується стягнення коштів за договором купівлі-продажу земельної ділянки, зокрема відповідач не в повному обсязі виконав вимоги договору щодо оплати вартості земельної ділянки, тобто цивільного права, а отже, суд касаційної інстанції дійшов правомірного висновку про те, що справу не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства.

Колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що позов про стягнення коштів за договором купівлі-продажу має вирішуватися у порядку цивільної (господарської) юрисдикції, оскільки виник спір про цивільне право (постанова Верховного Суду України від 26 жовтня 2016 р. у справі № 21-1664а16).

4. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень п. 2 ч. 1 ст. 18 КАС щодо предметної підсудності адміністративних справ.

За змістом статей 1, 12 Закону України від 10 січня 2002 р. № 2920-III «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень» (далі — Закон № 2920-III) рішення посадової особи органу охорони державного кордону України про накладення штрафу за невиконання обов'язку перевізника перевірити перед початком міжнародного пасажирського перевезення наявність у пасажира документів, необхідних для в'їзду до держави прямування або транзиту, що призвело до перевезення чи спроби перевезення пасажира через державний кордон України без необхідних документів, оформлюється постановою. Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону № 2920-III цю постанову про накладення штрафу може бути оскаржено протягом десяти днів з дня її винесення до місцевого суду за місцезнаходженням відповідного органу охорони державного кордону України, рішення якого є остаточним.

Пунктом 2 ч. 1 ст. 18 КАС визначено, що місцевим загальним судам як адміністративним

судам підсудні всі адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності. При цьому у постанові Верховного Суду України від 17 листопада 2015 р. (справи № 2а-1870/7313/11, 21-3353а15) міститься правовий висновок, відповідно до якого право на оскарження рішення щодо притягнення до адміністративної відповідальності обмежується лише зверненням за захистом до суду першої інстанції.

Водночас у постанові від 4 листопада 2015 р. (справи № 2а-0370/3482/11, 21-3549а15) колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що спір з приводу оскарження постанови про притягнення до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу за порушення, передбачене ч. 1 ст. 1 Закону № 2920-III, предметно підсудний місцевому загальному суду як адміністративному суду за місцезнаходженням відповідача.

У справі, що розглядалася, спір виник з приводу оскарження постанови про притягнення ВАТ «Федеральна пасажирська компанія» до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу за порушення, передбачене ч. 1 ст. 1 Закону № 2920-III. Компанія скористалась правом на оскарження спірної постанови про притягнення її до адміністративної відповідальності.

Сумський окружний адміністративний суд розглянув цю справу, а суди апеляційної та касаційної інстанцій переглянули постанову окружного адміністративного суду, ухвалену за результатами розгляду цієї справи.

Оскільки Сумський окружний адміністративний суд, ухвалюючи рішення по суті позовних вимог, не звернув увагу на те, що ця справа предметно підсудна іншому суду, а саме місцевому загальному суду як адміністративному суду за місцезнаходженням регіонального управління Державної прикордонної служби України, то визнати таке рішення законним не можна (постанова Верховного Суду України від 1 листопада 2016 р. у справі № 21-142а16).

5. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 376 ЦК, ст. 38 Закону № 3038-VI та ст. 17 КАС щодо юрисдикції адміністративних судів у спорах про зобов'язання знесення самочинного будівництва.

Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 17 КАС компетенція адміністративних судів поширюється на спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законами України.

Вжитий у цій процесуальній нормі термін «суб'єкт владних повноважень» означає орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхню посадову чи службову особу, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень (п. 7 ч. 1 ст. 3 КАС).

Відповідно до ч. 4 ст. 50 КАС громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, їх об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень: 1) про тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян; 2) про примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян; 3) про примусове видворення іноземця чи особи без громадянства з України; 4) про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання (збори, мітинги, походи,

демонстрації тощо); 5) в інших випадках, встановлених законом.

У цій нормі процесуального права наведено вичерпний перелік випадків, за наявності яких фізичні чи юридичні особи можуть бути відповідачами в адміністративному процесі за позовами суб'єктів владних повноважень.

У п. 5 ч. 4 ст. 50 КАС зазначено, що в інших випадках, встановлених законом, фізичні чи юридичні особи можуть бути відповідачами в адміністративній справі за позовом суб'єктів владних повноважень.

Отже, до компетенції адміністративних судів належать спори за зверненням суб'єкта владних повноважень, в яких одночасно можуть бути відповідачами фізичні особи, в чітко визначених законами України випадках.

Так, згідно із ч. 1 ст. 38 Закону № 3038-VI у разі виявлення факту самочинного будівництва об'єкта, перебудова якого з метою усунення істотного відхилення від проекту або усунення порушень законних прав та інтересів інших осіб, істотного порушення будівельних норм є неможливою, посадова особа органу державного архітектурно-будівельного контролю видає особі, яка здійснила (здійснює) таке будівництво, припис про усунення порушень вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, державних стандартів і правил з визначенням строку для добровільного виконання припису.

У разі якщо особа в установлений строк добровільно не виконала вимоги, встановлені у приписі, орган державного архітектурно-будівельного контролю подає позов до суду про знесення самочинно збудованого об'єкта та компенсацію витрат, пов'язаних з таким знесенням.

Разом з цим у положеннях спеціальної матеріально-правової норми, що міститься в ч. 1 ст. 376 ЦК, поняття самочинного будівництва визначається через сукупність його основних ознак, за наявності яких об'єкт нерухомості може бути

визнаний самочинним, зокрема якщо такий об'єкт: 1) збудований або будується на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети; 2) збудований без належного дозволу чи належно затвердженого проекту; 3) збудований з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

У разі істотного відхилення від проекту, що суперечить суспільним інтересам або порушує права інших осіб, істотного порушення будівельних норм і правил суд за позовом відповідного органу державної влади або органу місцевого самоврядування може постановити рішення, яким зобов'язати особу, яка здійснила (здійснює) будівництво, провести відповідну перебудову.

Якщо проведення такої перебудови є неможливим або особа, яка здійснила (здійснює) будівництво, відмовляється від її проведення, таке нерухоме майно за рішенням суду підлягає знесенню за рахунок особи, яка здійснила (здійснює) будівництво. Особа, яка здійснила (здійснює) самочинне будівництво, зобов'язана відшкодувати витрати, пов'язані з приведенням земельної ділянки до попереднього стану (ч. 7 ст. 376 ЦК).

Знесення самочинного будівництва є крайньою мірою і можливе лише тоді, коли використано всі передбачені законодавством України заходи щодо реагування та притягнення винної особи до відповідальності

При цьому, на думку колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, за змістом ст. 177 ЦК об'єкти самочинного будівництва належать до об'єктів цивільних прав.

З урахуванням норм ч. 1 ст. 3 ЦПК, ч. 1 ст. 15 ЦК правом звернення до суду за захистом наділені: особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів; органи і особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси.

Аналіз зазначених вище правових норм свідчить про те, що спір за позовом Державної архітектурно-будівельної інспекції України в особі департаменту про зобов'язання знесення самочинного будівництва підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, оскільки цей спір не стосується захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин, а пов'язаний з вирішенням питання щодо речового права. А тому його розгляд не належить до юрисдикції адміністративних судів (постанова Верховного Суду України від 15 листопада 2016 р. у справі № 21-1959а16).

6. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 17 КАС щодо окремих питань юрисдикції адміністративних судів.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 17 КАС компетенція адміністративних судів поширюється на спори

фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень

(нормативно-правових актів або правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності. Вжитий у цій процесуальній нормі термін «суб'єкт владних повноважень» означає орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхню

посадову чи службову особу, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень (п. 7 ч. 1 ст. 3 КАС).

Отже, до компетенції адміністративних судів належать спори фізичних чи юридичних осіб з органом державної влади, органом місцевого самоврядування, їхньою посадовою або службовою особою, предметом яких є перевірка законності рішень, дій чи бездіяльності цих органів (осіб), відповідно, прийнятих або вчинених ними при здійсненні владних управлінських функцій.

Водночас у справі, що розглядалася, спір виник щодо правомірності розпорядження Черкаської районної державної адміністрації, яким, зокрема, припинено право користування земельними ділянками загальною площею 3,0749 га (ліси I групи та інші зелені захисні насадження) та передано ці земельні ділянки безоплатно у власність 28 громадянам. Водночас суди встановили, що зазначені землі знаходились у користуванні СКП «Райліс», ДП «Черкаське лісове господарство» та Черкаського регіонального управління водних ресурсів. При цьому СКП «Райліс» та ДП «Черкаське лісове господарство» використовували землі для ведення лісового господарства на підставі рішення Черкаської обласної ради від 30 листопада 2001 р. № 22-26.

Отже, на думку колегії суддів Судової палати в адміністративних справах і Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, цей спір має не публічний, а приватно-правовий характер, а тому його вирішення не належить до юрисдикції адміністративних судів (постанова Верховного Суду України від 29 листопада 2016 р. у справі № 21-2516а16).

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановах, прийнятих за результатами розгляду справ із підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2017 р.*

Підрозділ 1.6. Спори, що виникають із договорів банківського вкладу та банківського рахунка

1.6.1. За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором (ч. 1 ст. 1058 ЦК України).

За положеннями ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відпо-

відно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

У справі, яка переглядалася, суди встановили, що після закінчення строку дії договору банківського вкладу, укладеного 26 січня 2015 р. між банком та фізичною особою, позивач 27 та 28 квітня 2015 р. звертався до установи банку з вимогою про повернення банківського вкладу та сплату нарахованих процентів, які банк вкладнику не повернув.

За п. 4.1 вказаного договору банківського вкладу у випадку невиконання або неналежного виконання умов цього договору сторони несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства України.

Згідно з ч. 3 ст. 549 ЦК України пенєю є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми

* Продовження. Попередні частини матеріалу опубліковано в журналі за 2017 р. № 8. — С. 17—29, № 9. — С. 29—39.

несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Пеня є особливим видом відповідальності за неналежне виконання зобов'язання, яка, крім відшкодування збитків після вчиненого порушення щодо виконання зобов'язання, передбачає додаткову стимулюючу функцію для добросовісного виконання зобов'язання.

За положеннями ст. 1 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» (далі — № 1023-ХІІ) споживач — це фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника; продукція — це будь-які виріб (товар), робота чи послуга, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб; послугою є діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб; виконавець — це суб'єкт господарювання, який виконує роботи або надає послуги.

Відповідно до ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-ХІІ у разі коли виконавець не може виконати (прострочує виконання) роботу (надання послуги) згідно з договором, за кожний день (кожну годину, якщо тривалість виконання визначено у годинах) прострочення споживачеві сплачується пеня у розмірі 3 % вартості роботи (послуги), якщо інше не передбачено законодавством. У разі коли вартість роботи (послуги) не визначено, виконавець сплачує споживачеві неустойку в розмірі 3 % загальної вартості замовлення.

Сплата виконавцем неустойки (пені), встановленої в разі невиконання, прострочення виконання або іншого неналежного виконання зобов'язання, не звільняє його від виконання зобов'язання в натурі.

Аналіз зазначених норм матеріального права свідчить про те, що вкладник за договором банківського вкладу (депозиту) є споживачем фінансових послуг, а банк — їх виконавцем і несе відповідальність за неналежне надання цих послуг, передбачену ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-ХІІ, а саме сплату пені в розмірі

3 % вартості послуги за кожен день прострочення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-2128ц16*).

1.6.2. Згідно з ч. 2 ст. 625 ЦК України в разі порушення грошового зобов'язання боржник, який прострочив його виконання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3 % річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

За змістом цієї норми закону нарахування 3 % річних входить до складу грошового зобов'язання і вважається особливою мірою відповідальності боржника за його прострочення, та є способом захисту майнового права та інтересу, який полягає в отриманні компенсації (плати) від боржника за користування останнім утримуваними грошовими коштами, належними до сплати кредитором.

При цьому ст. 625 ЦК України унормує питання відповідальності боржника за порушення грошового зобов'язання і з огляду на правову природу 3 % річних, передбачених ч. 2 цієї статті, як особливої міри відповідальності, їх сума повинна бути визначена до стягнення виключно в національній валюті України — гривні (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-2829ц16*).

1.6.3. Згідно з п. 16 ст. 2 Закону України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (далі — Закон № 4452-VI) тимчасова адміністрація — це процедура виведення банку з ринку, що запроваджується Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (далі — Фонд) стосовно неплатоспроможного банку в порядку, встановленому цим Законом.

Відповідно до п. 6 ст. 2 цього Закону ліквідація банку — це процедура припинення банку як юридичної особи відповідно до законодавства. Отже, у спорах, пов'язаних з виконанням банком, у якому введена тимчасова адміністрація та/або запроваджена процедура ліквідації, своїх зобов'язань перед його кредиторами, норми Закону № 4452-VI є спеціальними, і цей Закон пріоритетний щодо інших законодавчих актів України у таких правовідносинах.

Статтею 36 вказаного Закону врегульовано наслідки запровадження тимчасової адміністрації.

Зокрема, згідно з підпунктами 1, 2 ч. 5 ст. 36 Закону № 4452-VI під час тимчасової адміністрації не здійснюється задоволення вимог вкладників та інших кредиторів банку, примусове стягнення коштів та майна банку, звернення стягнення на майно банку, накладення арешту на кошти та майно банку.

Відповідно до ч. 2 ст. 46 цього Закону з дня призначення уповноваженої особи Фонду банківська діяльність завершується закінченням технологічного циклу конкретних операцій у разі, якщо це сприятиме збереженню чи збільшенню ліквідаційної маси.

Підрозділ 1.7. Спор, що виникають з трудових правовідносин

1.7.1. Відповідно до ч. 1 ст. 117 КЗпП України в разі невиплати з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку.

Згідно з ч. 1 ст. 116 КЗпП України при звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства, установи, організації, провадиться в день звільнення.

Таким чином, аналіз наведених норм матеріального права дає підстави для висновку, що передбачений ч. 1 ст. 117 КЗпП України обов'язок роботодавця щодо виплати середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні настає за умови невиплати з його вини належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 КЗпП України, при цьому визначальними є такі юридично значущі обставини, як невплата належних працівникові сум при звільненні та факт проведення з ним остаточного розрахунку.

Отже, непроведення з вини власника або уповноваженого ним органу розрахунку з працівником у зазначені строки є підставою для відповідальності, передбаченої ст. 117 цього Кодексу, тобто виплати працівникові його середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку. Після ухва-

3 огляду на зазначене суд апеляційної інстанції, ухвалюючи рішення про відмову в позові, з висновком якого погодився суд касаційної інстанції, правильно виходив з того, що з 3 березня 2015 р. Фонд запровадив тимчасову адміністрацію та розпочав процедуру виведення ПАТ «Дельта Банк» з ринку. На момент ухвалення рішення судом першої інстанції (7 жовтня 2015 р.) у банк вже було введено тимчасову адміністрацію, що унеможливило стягнення коштів у будь-який інший спосіб, аніж це передбачено Законом № 4452-VI (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 12 квітня 2017 р. у справі № 6-350цс17; від 7 червня 2017 р. у справі № 6-1809цс16*).

лення судового рішення про стягнення заборгованості із заробітної плати роботодавець не звільняється від відповідальності, передбаченої ст. 117 КЗпП України, а саме виплати середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні, тобто за весь період невиплати власником або уповноваженим ним органом належних працівникові при звільненні сум.

Крім того, відповідно до ч. 5 ст. 235 КЗпП України у разі затримки видачі трудової книжки з вини власника або уповноваженого ним органу працівникові виплачується середній заробіток за весь час вимушеного прогулу.

Однак не можна погодитись із тим, що за порушення трудових прав працівника при одному звільненні можливе одночасне застосування стягнення середнього заробітку як за ст. 117, так і за ст. 235 КЗпП України, тобто подвійне стягнення середнього заробітку, оскільки це буде не співмірно з правами працюючого працівника, який отримує одну заробітну плату.

У положеннях статей 117, 235 КЗпП України йдеться про відповідальність роботодавця у вигляді стягнення середнього заробітку за час одного й того ж прогулу працівника задля компенсації йому втрат від неотримання зарплати чи неможливості працевлаштування.

Таким чином, враховуючи, що більш тривале порушення трудових прав позивачки викликано невидачею трудової книжки, колегія суддів Судової палати у цивільних справах

Верховного Суду України вважає за необхідне застосувати до спірних правовідносин положення ст. 235 КЗпП України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2912цс16*).

1.7.2. Зобов'язання у зв'язку з безпідставним набуттям майна виникають за наявності трьох умов: набуття або зберігання майна; набуття або зберігання майна за рахунок іншої особи; відсутність правових підстав для такого набуття чи зберігання або припинення таких підстав згодом.

За наявності певних обставин законодавець вважає недоцільним повертати майно одній особі, навіть якщо інша особа набула таке майно за відсутності правових підстав.

Так, відповідно до ст. 1215 ЦК України не підлягає поверненню безпідставно набуті: 1) заробітна плата і платежі, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб до існування, якщо їх виплата проведена фізичною або юридичною особою добровільно, але за умови відсутності: а) рахункової помилки зі сторони платника; б) недобросовісності з боку набувача; 2) інше майно, якщо це встановлено законом.

Суди зазначених вимог закону не врахували, належним чином не з'ясували та не дали оцінки діям відповідача, який, отримавши грошову допомогу, оскаржив наказ, на підставі якого вона була виплачена (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 лютого 2017 р. у справі № 6-2711цс16*).

1.7.3. Відповідно до ч. 3 ст. 21 КЗпП України контракт є особливою формою трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (у тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть установлюватися угодою сторін.

Згідно з п. 8 ч. 1 ст. 36 КЗпП України підстави, передбачені контрактом, є самостійною підставою припинення трудового договору, а його розірвання з підстав, передбачених контрактом, які не містять ознак дисциплінарного порушення, не є дисциплінарним стягненням, а

тому положення ст. 149 КЗпП України на спірні правовідносини не поширюється (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 лютого 2017 р. у справі № 6-86цс17*).

1.7.4. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 40 КЗпП України трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом у випадку змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників.

Частиною 2 ст. 40 цього Кодексу встановлено, що звільнення з підстав, зазначених у пунктах 1, 2 і 6 цієї статті, допускається, якщо неможливо перевести працівника, за його згодою, на іншу роботу.

За положеннями частин 1, 3 ст. 49² КЗпП України про наступне вивільнення працівників персонально попереджають не пізніше ніж за два місяці. Одночасно з попередженням про звільнення у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці власник або уповноважений ним орган пропонує працівникові іншу роботу на тому ж підприємстві, в установі, організації.

Виходячи з вимог ст. 49² КЗпП України одночасно з попередженням про вивільнення конкретного працівника протягом двох місяців роботодавець повинен запропонувати йому всі наявні за відповідною кваліфікацією вакантні посади.

Згоду на переведення на іншу роботу працівник підтверджує письмовою заявою про таке переведення.

У справі, яка переглядалася, установивши, що відбулося скорочення посади, яку обіймала позивачка, та що їй було запропоновано відповідну вакантну посаду, суд першої інстанції, з висновком якого погодився суд касаційної інстанції, дійшов обґрунтованого висновку про те, що позивачку звільнено з дотриманням вимог ч. 2 ст. 40, ч. 3 ст. 49² КЗпП України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-2485цс17*).

1.7.5. Згідно зі ст. 117 КЗпП України в разі невиконання з вини власника або уповноваже-

ного ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу, за відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку.

Механізм здійснення відповідного розрахунку визначено Порядком обчислення середньої заробітної плати, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100. При обчисленні розміру середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку слід використовувати формулу, за якою обрахуванню підлягає період затримки за робочі дні виходячи із середньоденного заробітку, обчисленого відповідно до положень щодо Порядку, якщо іншого не передбачено чинним законодавством (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-2807цс16*).

1.7.6. Відповідно до ст. 116 КЗпП України при звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства, установи, організації, провадиться в день звільнення. Якщо працівник у день звільнення не працював, то зазначені суми мають бути виплачені не пізніше наступного дня після пред'явлення звільненим працівником вимоги про розрахунок. У разі спору про розмір сум, належних працівникові при звільненні, власник або уповноважений ним орган в усякому випадку повинен у зазначеній у цій статті строк виплатити не оспорювану ним суму.

У разі невиплати з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку (ч. 1 ст. 117 КЗпП України).

За наявності спору про розміри належних звільненому працівникові сум власник або уповноважений ним орган повинен сплатити зазначене в ст. 117 КЗпП України відшкодування в тому разі, коли спір вирішено на користь працівника. Якщо спір вирішено на користь працівника частково, розмір відшко-

дування за час затримки визначає орган, який ухвалює рішення по суті спору.

Установивши при розгляді справи про стягнення заробітної плати у зв'язку із затримкою розрахунку при звільненні, що працівникові не були виплачені належні йому від підприємства, установи, організації суми в день звільнення або в разі його відсутності в цей день — наступного дня після пред'явлення ним роботодавцеві вимог про розрахунок, суд на підставі ст. 117 КЗпП України стягує на користь працівника середній заробіток за весь період затримки розрахунку, а в разі непроведення його до розгляду справи — по день ухвалення рішення, якщо роботодавець не доведе відсутності в цьому своєї вини. Сама по собі відсутність коштів у роботодавця не позбавляє його відповідальності.

У разі непроведення розрахунку у зв'язку з виникненням спору про розмір належних до виплати сум вимоги про відповідальність за затримку розрахунку підлягають задоволенню в повному обсязі, якщо спір вирішено на користь позивача або такого висновку дійде суд, що розглядає справу.

При частковому задоволенні позову працівника суд визначає розмір відшкодування за час затримки розрахунку з урахуванням спірної суми, на яку працівник мав право, частки, яку вона становила у заявлених вимогах, істотності цієї частки порівняно із середнім заробітком та інших конкретних обставин справи.

Отже, суд може зменшити розмір середнього заробітку, що має сплатити роботодавець працівникові за час затримки виплати з вини роботодавця належних звільненому працівникові сум у строки, визначені ст. 116 КЗпП України, за таких умов: наявність спору між працівником та роботодавцем з приводу розміру належних до виплати працівникові сум за трудовим договором на день звільнення; виникнення спору між роботодавцем та працівником після того, як належні до виплати працівникові суми за трудовим договором у зв'язку з його звільненням повинні бути сплачені роботодавцем; прийняття судом рішення щодо часткового задоволення вимог працівника про виплату належних йому при звільненні сум у строки, визначені ст. 116 цього Кодексу.

Разом з тим за змістом п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня

1999 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства про оплату праці» у разі часткового задоволення позовних вимог працівника про стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні суд визначає розмір такого відшкодування з урахуванням розміру спірної суми, на яку працівник мав право, частки, яку вона становила у заявлених вимогах, істотності цієї частки порівняно із середнім заробітком та інших конкретних обставин справи.

Тобто застосування принципу співмірності при визначенні розміру відшкодування працівникові середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні є правом суду (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-259цс17*).

1.7.7. Статтею 41 КЗпП України визначено додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з окремими категоріями працівників за певних умов.

Така підвищена відповідальність працівників зумовлена тим, що вони перебувають в особливому правовому стані та виконують специфічні функції, не властиві іншим категоріям працівників; їхні дії чи бездіяльність можуть призвести до порушення конституційних прав та свобод громадян, завдати значної шкоди суспільним відносинам та авторитету як самої держави, так і суб'єктів господарювання.

Так, відповідно до п. 3 ст. 41 КЗпП України вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи, є підставою для розірвання трудового договору з працівником.

До суб'єктів, які можуть бути звільнені за вказаною підставою, належать учасники навчально-виховного процесу, зазначені у ст. 50 Закону України від 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ «Про освіту», а саме: керівні, педагогічні, наукові, науково-педагогічні працівники, спеціалісти.

Отже, звільнення працівника, який виконує виховні функції та який вчинив аморальний проступок, допускається за наявності двох умов: 1) аморальний проступок повинен бути підтверджений фактами; 2) вчинення проступку несумісне з продовженням роботи, що має виховну функцію.

Таке звільнення допускається за вчинення аморального проступку як при виконанні трудових обов'язків, так і не пов'язаного з ними (вчинення такого проступку в громадських місцях або в побуті).

Аналіз зазначених норм матеріального права дає підстави для висновку про те, що працівники, які виконують виховну функцію, — вчитель, педагог, вихователь — зобов'язані бути людьми з високими моральними переконаннями та бездоганної поведінки. Особистий приклад викладача та його авторитет і високomorальна поведінка мають виключно важливе значення у формуванні свідомості молоді. Внаслідок цього, якщо педагог недостойною поведінкою скомпрометував себе перед учнями, іншими особами, порушив моральні норми, втративши авторитет, дискредитував себе як вихователь, він може бути звільнений з роботи за п. 3 ст. 41 КЗпП України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-3135цс16*).

1.7.8. Згідно з частинами 2, 3 ст. 97 КЗпП України форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, ставки, схеми посадових окладів, умови запровадження та розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат встановлюються підприємствами, установами, організаціями самостійно в колективному договорі з дотриманням норм і гарантій, передбачених законодавством, генеральною та галузевими (регіональними) угодами.

Відповідно до змісту ст. 2 Закону України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР «Про оплату праці» у структуру заробітної плати входить основна заробітна плата, додаткова заробітна плата та інші заохочувальні та компенсаційні виплати, до яких належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

На підприємствах можуть затверджуватися положення про преміювання.

Частина 3 ст. 97 КЗпП України тільки зобов'язує власника встановлювати конкретні

розміри премій з урахуванням вимог колективного договору, зміст якого повинен відповідати законодавству та угодам.

Законодавство не вимагає, щоб власник реалізував свої повноваження збільшувати, зменшувати розміри премій, які виплачуються конкретним працівникам, повноваження повністю або частково позбавляти конкретного працівника премій обов'язково за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації. Власник має право самостійно вирішувати ці питання, якщо інше не передбачено положенням про преміювання (колективним договором).

Частина 4 ст. 97 КЗпП України, яка забороняє власникові приймати одностороннє рішення з питань оплати праці, що погіршує умови, встановлені у відповідному порядку, не стосується випадків, коли власник застосовує встановлені на підприємстві відповідно до законодавства умови оплати праці. Прийняття керівником підприємства на основі положення про преміювання і в межах своєї компетенції рішення про зменшення розміру премій, позбавлення працівників премій повністю або частково, не можна кваліфікувати як погіршення умов оплати праці, про яке працівник повинен бути заздалегідь попереджений.

Разом з тим у справі, судові рішення в якій переглядалися, суди не з'ясували, які у відповідь діють нормативно-правові акти, якими визначено умови та порядок виплати премій, та чи дотримано їх при виданні оспорюваного наказу про невиплату премії позивачеві (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 травня 2017 р. у справі № 6-2790цс16*).

1.7.9. Оспорювані Управлінням виконавчої дирекції (далі — Управління) Фонду соціального

страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі — Фонд) акти складено спеціальною комісією з розслідування нещасного випадку, утвореною роботодавцем, до складу якої увійшли не лише представники органів державної влади. При цьому вказана комісія не здійснювала владних управлінських функцій на основі законодавства, а розслідувала нещасний випадок на виробництві та склала відповідні акти, тому вони не можуть бути предметом оскарження в адміністративному суді.

Пунктом 59 Порядку розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1112, передбачено, що рішення спеціальної комісії може бути оскаржено у судовому порядку у разі незгоди роботодавця, потерпілого або члена його сім'ї чи особи, яка представляє його інтереси, зі змістом затвердженого акта форми Н-5, форми Н-1 (або форми НПВ).

Перелік осіб, яким надано право на таке оскарження, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Фонд та його робочі органи не належать до переліку осіб, яким надано право оспорювати зміст указаних актів, оскільки складання акта та підтвердження фактичних обставин нещасного випадку на виробництві не стосується і не порушує прав та інтересів Фонду.

Разом з тим зазначені вимоги закону залишилися поза увагою суду, який задовольнив позовні вимоги Управління та скасував акти за формою Н-1 та Н-5 (*постанова судових палат у цивільних справах та адміністративних справах Верховного Суду України від 15 травня 2017 р. у справі № 6-1767цс16*).

Підрозділ 1.8. Спори щодо земельних правовідносин

1.8.1. Відповідно до ч. 2 ст. 792 ЦК України відносини щодо найму (оренди) земельної ділянки регулюються законом.

Спеціальним законом, яким регулюються відносини, пов'язані з орендою землі, є Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі».

За змістом статей 18, 20 цього Закону (у редакції, яка була чинною на момент виник-

нення спірних правовідносин) укладений договір оренди землі підлягає державній реєстрації, договір оренди землі набирає чинності після його державної реєстрації.

Отже, строк дії спірного договору оренди землі починається після набрання ним чинності, а не з моменту його укладення.

Набрання договором чинності є моментом у часі, коли починають діяти права та

обов'язки по договору, тобто коли договір (як підстава виникнення правовідносин та письмова форма, в якій зафіксовані умови договору) стає правовідносинами, на виникнення яких було спрямоване волевиявлення сторін.

З урахуванням зазначених норм матеріального права строк дії спірного договору не закінчився, він є чинним, тому немає підстав для задоволення позовних вимог про витребування землі (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2777цс16*).

1.8.2. Відносини, пов'язані з орендою землі для ведення фермерського господарства регулюються відповідними нормами ЦК України, ЗК України, законами України від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство» (далі — Закон № 973-IV), від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (далі — № 161-XIV) та іншими нормативно-правовими актами.

Так, згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 7 Закону № 973-IV для отримання (придбання) у власність або в оренду земельної ділянки державної власності з метою ведення фермерського господарства громадяни звертаються до відповідної районної державної адміністрації. Для отримання у власність або в оренду земельної ділянки із земель комунальної власності з метою ведення фермерського господарства громадяни звертаються до місцевої ради.

Згідно з ч. 1 ст. 15 Закону № 161-XIV однією з істотних умов договору оренди землі є орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, форм платежу, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату.

Орендна плата відповідно до ст. 21 Закону № 161-XIV — це платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою.

Частиною 1 ст. 13 Закону України від 11 грудня 2003 р. № 1378-IV «Про оцінку земель» (далі — Закон № 1378-IV) передбачено, що для визначення розміру орендної плати для земель державної та комунальної власності обов'язково проводиться та використовується нормативна грошова оцінка земельних ділянок, яка являє собою капіталізований рентний дохід (дохід, який можна отримати із землі як фактора виробництва залежно від якості та місця розташування земельної ділянки), визначений

за встановленими та затвердженими нормативами (ст. 1 цього Закону).

Крім того, за змістом ст. 93 ЗК України відповідач набуває право використовувати земельну ділянку та обов'язок сплачувати орендну плату не з моменту прийняття рішення компетентним органом про передачу цієї ділянки в оренду, а з моменту укладення договору оренди землі.

Отже, нормативна грошова оцінка земель є основою для визначення розміру орендної плати при укладенні договору оренди.

Відповідно до абз. 13 ст. 1 Закону № 1378-IV нормативна грошова оцінка земельних ділянок — це капіталізований рентний дохід із земельної ділянки, визначений за встановленими і затвердженими нормативами.

Частиною 5 ст. 5 цього Закону передбачено, що нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується для визначення розміру земельного податку, державного мита при міні, спадкуванні та даруванні земельних ділянок згідно із законом, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, вартості земельних ділянок площею понад 50 гектарів для розміщення відкритих спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд, а також при розробці показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель.

Згідно з ч. 3 ст. 201 ЗК України нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується для визначення розміру земельного податку, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель тощо.

Аналіз наведених правових норм дає підстави для висновку, що нормативна грошова оцінка — конкретна вартісна характеристика, яка містить кілька етапів, передбачених чинним законодавством. Зокрема, це прийняття уповноваженим органом влади рішення щодо проведення нормативної грошової оцінки земель, розробка технічної документації грошової оцінки спеціальною установою, погодження технічної документації органами влади, прийняття відповідною радою рішення про затвердження технічної документації (*постанова судових палат у цивільних та гос-*

подарських справах Верховного Суду України від 13 березня 2017 р. у справі № 6-2195цс16).

1.8.3. Суд за власною ініціативою не має права застосувати позовну давність.

Відповідно до ч. 3 ст. 267 ЦК України позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення.

Без заяви сторони у спорі позовна давність застосовуватися не може за жодних обставин, оскільки можливість застосування позовної давності пов'язана лише з наявністю про це заяви сторони, зробленої до ухвалення рішення судом першої інстанції (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-3063цс16*).

1.8.4. Реституція як спосіб захисту цивільного права (ч. 1 ст. 216 ЦК України) застосовується лише за наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним або який визнано недійсним.

У зв'язку з цим вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину.

Положення ч. 1 ст. 216 ЦК України не може застосовуватись як підстава позову про повернення переданого на виконання недійсного правочину майна, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину.

Разом з тим відповідно до закріпленого у ст. 387 ЦК України загального правила власник має право витребувати майно із чужого незаконного володіння.

Право власника на витребування майна від добросовісного набувача на підставі ч. 1 ст. 388 ЦК України залежить від того, в який спосіб майно вибуло з його володіння. Ця норма передбачає вичерпне коло підстав, коли за власником зберігається право на витребування свого майна від добросовісного набувача.

Однією з таких підстав є вибуття майна з володіння власника або особи, якій він передав майно, не з їхньої волі іншим шляхом.

Наявність у діях власника волі на передачу майна іншій особі унеможливує витребування

майна від добросовісного набувача (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 29 березня 2017 р. у справі № 6-3104цс16*).

1.8.5. Згідно зі ст. 76 ЗК України землями енергетичної системи визнаються землі, надані під електрогенеруючі об'єкти (атомні, теплові, гідроелектростанції, електростанції з використанням енергії вітру і сонця та інших джерел), під об'єкти транспортування електроенергії до користувача. Уздовж повітряних і підземних кабельних ліній електропередачі встановлюються охоронні зони.

Відповідно до ч. 2 ст. 404 ЦК України особа має право вимагати від власника (володільця) сусідньої земельної ділянки, а в разі необхідності — від власника (володільця) іншої земельної ділянки надання земельного сервітуту.

Разом з тим, згідно з ч. 5 ст. 403 ЦК України сервітут не позбавляє власника майна, щодо якого він встановлений, права володіння, користування та розпоряджання цим майном.

Відповідно до п. «б» ч. 2 ст. 102 ЗК України дія земельного сервітуту підлягає припиненню, коли встановлення земельного сервітуту унеможливує використання земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, за її цільовим призначенням.

У разі недосягнення згоди щодо встановлення земельного сервітуту земельна ділянка може бути відчужена в порядку, встановленому Законом України від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розташовані, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» (далі — Закон № 1559-VI; ст. 16).

У ч. 1 ст. 7 Закону № 1559-VI передбачено, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та в порядку, визначених цим Законом, мають право викупу земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, для суспільних потреб, зокрема, для будівництва, капітального ремонту, реконструкцій та обслуговування об'єктів енергетичної інфраструктури (ліній електропередачі, електростанцій) та об'єктів, необхідних для їх експлуатації.

Ініціатива щодо викупу земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, для суспільних потреб може належати, зокрема, і підприємствам, які здійснюють будівництво, капітальний ремонт, реконструкцію, експлуатацію об'єктів транспортної та енергетичної інфраструктури, захисних гідротехнічних споруд і які погодили місце розташування таких об'єктів у випадках та в порядку, визначених ст. 151 ЗК України.

За наслідками розгляду такої пропозиції, відповідний орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування у місячний строк з дня надходження такої пропозиції приймає рішення про викуп земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, для суспільних потреб (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2017 р. у справі № 6-403цс17*).

1.8.6. Стаття 256 ЦК України визначає позовну давність як строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Отже, позовна давність — це строк, протягом якого особа може реалізувати належне їй матеріальне право на отримання судового захисту порушеного цивільного права чи інтересу шляхом пред'явлення в належному порядку нею чи іншою уповноваженою особою позову до суду.

Відповідно до ч. 1 ст. 261 ЦК України за загальним правилом перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Аналіз зазначених норм права дає підстави для висновку про те, що позовна давність є строком пред'явлення позову як безпосередньо особою, право якої порушене, так і тими суб'єктами, які уповноважені законом звертатися до суду з позовом в інтересах іншої особи — носія порушеного права (інтересу).

При цьому як у випадку пред'явлення позову самою особою, право якої порушене, так і в разі пред'явлення позову в інтересах цієї особи іншою уповноваженою на це особою, відлік позовної давності обчислюється з одного й того самого моменту: коли особа довідалася або могла довідатися про порушення її права або про особу, яка його порушила.

Прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній заяві самостійно визначає, в чому полягає порушення інтересів держави та обґрунтовує необхідність їх захисту, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві, і в такому разі прокурор набуває статусу позивача (абз. 2 ч. 2 ст. 45 ЦПК України).

Згідно з ч. 1 ст. 46 ЦПК України органи та інші особи, які відповідно до ст. 45 цього Кодексу звернулися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах, мають процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укласти мирову угоду.

Прокурор, який бере участь у справі, має обов'язки і користується правами сторони, крім права на укладення мирової угоди.

Аналіз наведених правових норм дає підстави для висновку про те, що положення закону про початок перебігу позовної давності поширюється й на звернення прокурора до суду із заявою про захист державних інтересів.

Отже, якщо у передбачених законом випадках з позовом до суду звернувся прокурор в інтересах відповідного органу (підприємства), то позовна давність обчислюється від дня, коли про порушення свого права або про особу, яка його порушила, довідався або міг довідатися саме позивач, а не прокурор.

Разом з тим, положеннями ст. 268 ЦК України передбачено винятки із загального правила про поширення позовної давності на всі цивільні правовідносини і визначено вимоги, на які позовна давність не поширюється, зокрема у п. 4 ч. 1 цієї статті зазначено, що на вимогу власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади АР Крим або органу місцевого самоврядування, яким порушено його право власності або інше речове право, позовна давність не поширюється.

Однак зазначена норма за своєю суттю направлена на захист прав власників та інших осіб від держави.

Оскільки держава зобов'язана забезпечити належне правове регулювання відносин і відпо-

відальна за прийняті її органами незаконні правові акти, їх скасування не повинне ставити під сумнів стабільність цивільного обороту, підтримувати яку покликані норми про позовну давність, тому, на відміну від інших учасників цивільних правовідносин, держава несе ризик спливу строку позовної давності на оскарження нею незаконних правових актів державних органів, якими порушено право власності чи інше речове право.

Отже, з огляду на статус держави та її органів як суб'єктів владних повноважень, положення п. 4 ч. 1 ст. 268 ЦК України не поширюються на позови прокуратури, які пред'являються від імені держави і спрямовані на захист права державної власності, порушеного незаконними правовими актами органу державної влади.

На такі позови поширюється положення ст. 257 ЦК України щодо загальної позовної давності, і на підставі ч. 1 ст. 261 цього Кодексу перебіг позовної давності починається від дня, коли держава в особі її органів як суб'єктів владних повноважень довідалася або могла довідатися про порушення прав і законних інтересів.

У справі, яка переглядалася, апеляційний суд, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, вважав, що право прокурора на пред'явлення позову виникло у 2008 р., коли про порушення права мало стати відомо державному підприємству.

Разом з тим, зазначивши, що позовна давність за вимогами прокурора сплила 12 червня 2011 р., а з позовом до суду прокурор звернувся лише 14 січня 2015 р., суди всупереч вимог ч. 1 ст. 261 ЦК України не з'ясували, коли про порушення свого права державне підприємство, в інтересах якого прокурор звернувся з позовом до суду, довідалося або могло довідатися.

Крім того, суди залишили поза увагою, що прокурор звертався з позовом до суду також в інтересах Головного управління Держзем-агентства у Київській області, та не встановили, коли це управління довідалося або могло довідатися про порушення свого права (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 12 квітня 2017 р. у справі № 6-1852цс16*).

1.8.7. Загальним правилом, закріпленим у ч. 1 ст. 261 ЦК України, встановлено, що перебіг позовної давності починається від дня,

коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

За змістом статей 256, 261 ЦК України позовна давність є строком пред'явлення позову як безпосередньо особою, право якої порушене, так і тими суб'єктами, які уповноважені законом звертатися до суду з позовом в інтересах іншої особи — носія порушеного права (інтересу).

При цьому як у випадку пред'явлення позову самою особою, право якої порушене, так і в разі пред'явлення позову в інтересах цієї особи іншою уповноваженою на це особою відлік позовної давності обчислюється з одного й того самого моменту: коли особа довідалася або могла довідатися про порушення її права або про особу, яка його порушила.

Таким чином, положення закону про початок перебігу позовної давності поширюється й на звернення прокурора до суду із заявою про захист державних інтересів.

Ухвалюючи рішення у справі, яка переглядається, суди не врахували положення закону та дійшли помилкового висновку про початок перебігу позовної давності з дня виявлення прокурором порушень земельного законодавства під час здійснення перевірки (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 квітня 2017 р. у справі № 6-2376цс16*).

1.8.8. Згідно з ч. 1 ст. 638 ЦК України договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Правочин підлягає державній реєстрації лише у випадках, встановлених законом. Такий правочин є вчиненим з моменту його державної реєстрації (ч. 1 ст. 210 ЦК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 792 ЦК України відносини щодо найму (оренди) земельної ділянки регулюються законом.

Спеціальним законом, яким регулюються відносини, пов'язані з орендою землі, є Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі».

За змістом статей 18, 20 цього Закону (у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин) договір оренди землі набирає чинності після його державної реєстрації. Укладений договір оренди землі підлягає державній реєстрації. Державна реєстрація договорів оренди землі проводиться у порядку, встановленому законом.

Отже, строк дії договору оренди землі, умовами якого передбачено, що відлік строку оренди настає з моменту державної реєстрації цього договору, починається після набрання ним чинності, а не з моменту його укладення.

Набрання договором чинності є моментом у часі, коли починають діяти права та обов'язки за договором, тобто коли договір (як підстава виникнення правовідносин та письмова форма, в якій зафіксовані умови договору) породжує правовідносини, на виникнення яких було спрямоване волевиявлення сторін (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 27 квітня 2017 р. у справі № 6-422цс17; від 7 червня 2017 р. у справі № 6-872цс17*).

1.8.9. При застосуванні положень ст. 120 ЗК України в поєднанні з нормою ст. 125 цього Кодексу слід виходити з того, що в разі переходу права власності на об'єкт нерухомості у встановленому законом порядку, право власності на земельну ділянку в набувача нерухомості виникає одночасно з виникненням права власності на зведені на земельній ділянці об'єкти. Це правило стосується й випадків, коли право на земельну ділянку не було зареєстроване одночасно з правом на нерухомість, однак земельна ділянка раніше набула ознак об'єкта права власності.

Разом з тим відповідно до ч. 1 ст. 319 ЦК України кожен власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Однак право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою.

Зазначені положення щодо користування власністю цілком повинні застосовуватись до майнових прав на майно (зокрема до права користування земельною ділянкою).

Отже, право користування земельною ділянкою визначається відповідно до часток кожного з власників нерухомого майна, яке знаходиться на цій земельній ділянці, якщо інше не було встановлено домовленістю між ними.

Однак у будь-якому випадку наявне в однієї особи право не може порушувати права іншої особи (ч. 5 ст. 319 ЦК України).

Отже, при вирішенні спору, визначаючи варіанти користування земельною ділянкою, суд повинен виходити з розміру часток кожного зі співвласників на нерухоме майно, наявності порядку користування земельною ділянкою, погодженого власниками або визначеного на підставі відповідного договору, оформленого у встановленому законом порядку. Якщо суд установить, що співвласники визначили порядок користування й розпорядження земельною ділянкою, для зміни якого підстав немає, він ухвалює рішення про встановлення саме такого порядку. Якщо ж погодженого або встановленого порядку користування земельною ділянкою немає, то суд установлює порядок користування земельною ділянкою з дотриманням часток кожного співвласника у нерухомому майні та забезпеченням вільного користування кожним зі співвласників належним йому майном (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 травня 2017 р. у справі № 6-841цс16*).

1.8.10. Вирішення судами питання про законність рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства застосуванню підлягають правила надання (передачі) земельних ділянок для ведення фермерського господарства згідно зі ст. 7 Закону України від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство» (далі — Закон № 973-IV) як спеціального щодо ст. 123 ЗК України.

За змістом статей 1, 7, 8 Закону № 973-IV заява громадянина про надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства повинна містити комплекс передбачених ч. 1 ст. 7 цього Закону вимог та умов. У свою чергу, розглядаючи заяву громадянина по суті, орган виконавчої влади чи місцевого самоврядування (а в разі переданого на розгляд суду спору — суд) має дати оцінку обставинам і умовам, зазначеним у заяві, перевірити доводи заявника, наведені на обґрунтування розміру земельної ділянки, з урахуванням перспектив діяльності фермерського господарства, в тому числі щодо наявності трудових і матеріальних ресурсів.

За наслідками зазначеної перевірки орган державної виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування повинен пересвідчитися в дійсності волевиявлення заявника, наявності в нього бажання створити фермерське господарство та спроможності вести господарство такого виду — виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих для ведення фермерського господарства. У протилежному випадку відсутність належної перевірки, формальний підхід до вирішення заяви громадянина створює передумови для не виправданого, штучного використання процедури створення фермерського господарства як спрощеного, пільгового порядку одержання іншими приватними суб'єктами в користування земель державної чи комунальної власності поза передбаченою законом обов'язковою процедурою — без проведення земельних торгів.

Відповідно до ч. 7 ст. 7 Закону № 973-IV земельні ділянки надаються громадянам для ведення фермерського господарства єдиним масивом з розташованими на них водними джерелами та лісовими угіддями, наближеними до існуючих шляхів, електро- і радіотелефонних мереж, газо- і водопостачальних систем та інших видів інженерної інфраструктури.

У справі, яка переглядалася, висновок суду про необхідність надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства єдиним масивом, а не у вигляді земельних ділянок, розташованих на відстані одна від одної, був помилковим (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 червня 2017 р. у справі № 6-2354цс16*).

1.8.11. Нормами ч. 2 ст. 6, ч. 1 ст. 22, ч. 1 ст. 23 ЗК України (1990 р.) передбачалося набуття громадянами права власності на земельні ділянки у разі одержання їх у спадщину та виникнення права власності після встановлення меж земельної ділянки в натурі і одержання державного акта про право власності на землю.

Аналогічними за змістом нормами ст. 81 ЗК України (2001 р.) також передбачено, що громадяни набувають права власності на земельні ділянки на підставі, зокрема, придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування,

міни, іншими цивільно-правовими угодами, прийняття спадщини.

На відміну від норми ст. 30 ЗК України (1990 р.), яка в імперативній формі передбачала автоматичний перехід права власності на земельну ділянку в разі переходу права власності на будівлю і споруду, ч. 1 ст. 120 ЗК України (2001 р.) (в редакції, чинній на час укладення сторонами договорів купівлі-продажу будівлі кафе-бару та 15/100 частин житлового будинку, тобто 21 квітня 2005 р.) визначила, що при переході права власності на будівлю і споруду до набувача нерухомого майна право власності на земельну ділянку, на якій розташовані будівля або споруда, може переходити на підставі цивільно-правових угод між власниками земельної ділянки і набувачем будівель або споруд (договори купівлі-продажу, дарування, міни тощо).

Перехід права користування земельною ділянкою при переході права власності на будівлю або споруду, які розташовані на ній, також визначається на підставі договору (ч. 2 ст. 120 ЗК України (2001 р.)).

Разом з тим за відсутності цивільно-правової угоди щодо земельної ділянки при переході права власності на об'єкт нерухомості, як і у справі, яка переглядається, слід враховувати таке.

Частина 4 ст. 120 ЗК України (2001 р.) (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) передбачала, що при переході права власності на будівлю та споруду до кількох осіб право на земельну ділянку визначається пропорційно часткам осіб у вартості будівлі та споруди, якщо інше не передбачено у договорі відчуження будівлі і споруди.

Аналіз змісту норм ст. 120 ЗК України (2001 р.) у їх сукупності дає підстави для висновку про однакову спрямованість її положень щодо переходу прав на земельну ділянку при виникненні права власності на будівлю і споруду, на якій вони розміщені.

Зазначені норми закріплюють загальний принцип цілісності об'єкта нерухомості із земельною ділянкою, на якій цей об'єкт розташований. За цими нормами визначення правового режиму земельної ділянки перебуває у прямій залежності від права власності на будівлю і споруду та передбачається механізм роздільного правового регулювання

нормами цивільного законодавства майнових відносин, що виникають при укладенні правочинів щодо набуття права власності на нерухомість, і правового регулювання нормами земельного і цивільного законодавства відносин при переході прав на земельну ділянку в разі набуття права власності на нерухомість.

Таким чином, за загальним правилом, закріпленим у ч. 4 ст. 120 ЗК України (2001 р.), особа, яка набула право власності на частину будівлі чи споруди, стає власником відповідної частини земельної ділянки на тих самих умовах, на яких вона належала попередньому власнику, якщо інше не передбачено в договорі відчуження нерухомості.

При цьому при застосуванні положень ст. 120 ЗК України (2001 р.) у поєднанні з нормою ст. 125 цього Кодексу слід виходити з того, що у випадку переходу права власності на об'єкт нерухомості у встановленому законом порядку право власності на земельну ділянку в набувача нерухомості виникає одночасно з виникненням права власності на зведені на земельній ділянці об'єкти. Це правило стосується й випадків, коли право на земельну ділянку не було зареєстроване одночасно з правом на нерухомість, однак земельна ділянка раніше набула ознак об'єкта права власності.

Окрім того, ч. 1 ст. 356 ЦК України передбачено, що власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожного з них у праві власності є спільною частковою власністю.

Відповідно до статей 364, 367 ЦК України кожен зі співвласників має право на виділ його частки майна, що є у спільній частковій власності в натурі, або його поділ з дотриманням вимог ст. 183 цього Кодексу.

Підрозділ 1.9. Спори щодо відшкодування майнової та/або моральної шкоди

1.9.1. Відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику провадиться у разі, якщо порушення його законних прав призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя. Порядок відшкодування моральної шкоди визначається законодавством (ст. 237¹ КЗпП України).

Аналогічне положення закріплено в ч. 3 ст. 88 ЗК України (2001 р.).

За нормою ст. 87 ЗК України (2001 р.) право спільної часткової власності на земельну ділянку виникає, зокрема, при придбанні у власність земельної ділянки двома чи більше особами за цивільно-правовими угодами; при прийнятті спадщини або за рішенням суду.

Частиною 1 ст. 88 ЗК України (2001 р.) передбачено, що володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, що перебуває у спільній частковій власності, здійснюється за згодою всіх співвласників згідно з договором, а в разі недосягнення згоди — у судовому порядку.

Відповідно до ч. 4 цієї статті учасник спільної часткової власності на земельну ділянку має право на отримання в його володіння, користування частини спільної земельної ділянки, що відповідає розміру належної йому частки.

Разом з тим, ухвалюючи рішення про відмову в задоволенні позовних вимог, апеляційний суд, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, зазначені вище норми матеріального права не врахував, установивши, що право власності на об'єкти нерухомості перейшло до позивача в порядку спадкування; не з'ясував, чи зумовило це автоматичний перехід права власності на земельну ділянку під будівлями та спорудами з необхідністю подальшого оформлення переходу права власності та чи є це наслідком визнання відповідних рішень міської ради незаконними з урахуванням тієї обставини, що на зазначеній земельній ділянці розташоване інше нерухоме майно іншого власника (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 червня 2017 р. у справі № 6-3059цс16*).

Моральна шкода, завдана каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, може бути відшкодована одноразово або шляхом здійснення щомісячних платежів (ч. 1 ст. 1168 ЦК України).

За змістом частин 1, 5 ст. 23 ЦК України особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом.

Сторонами досягнуто домовленості щодо розміру і порядку відшкодування моральної шкоди, які закріплені ними в договорі від 4 березня 2015 р., відповідно до умов якого позивач отримав грошове відшкодування завданої йому моральної шкоди.

З урахуванням зазначених норм матеріального права та встановлених обставин, суд першої інстанції дійшов правильного висновку про відмову в задоволенні позовних вимог, оскільки подвійне стягнення моральної шкоди чинним законодавством не передбачено (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 березня 2017 р. у справі № 6-210цс17*).

1.9.2. У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди (ст. 611 ЦК України).

Порядок відключення споживачів від електропостачання за наявності заборгованості за електроенергію передбачений Правилами користування електричною енергією для населення, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 1999 р. № 1357 (далі — Правила).

За пунктами 43—44, 46 Правил енергопостачальник несе відповідальність за шкоду, заподіяну споживачу або його майну, в розмірі й порядку, визначених законодавством. У разі тимчасового припинення електропостачання з вини енергопостачальника він несе відповідальність згідно з умовами договору у розмірі двократної вартості недовідпущеної електричної енергії. У разі порушення прав споживачів енергопостачальник несе відповідальність згідно з законодавством та договором.

Оскільки суд установив відсутність порушень позивачем Правил, відсутність у нього заборгованості за спожиту електричну енергію, висновок суду про відсутність правових підстав для стягнення із відповідача вартості недовідпущеної електроенергії не ґрунтується на вимогах закону та встановлених обставинах справи.

У справі, яка переглядалася, суд апеляційної інстанції, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, неправильно застосував норми п. 44 Правил, що призвело до неправильного вирішення справи в частині відмови у від-

шкодуванні позивачу шкоди у розмірі двократної вартості недовідпущеної електричної енергії (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 29 березня 2017 р. у справі № 6-73цс17*).

1.9.3. Згідно зі ст. 41 Закону України від 1 липня 2004 р. № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» Моторне (транспортне) страхове бюро України (далі — МТСБУ) за рахунок коштів фонду захисту потерпілих відшкодовує шкоду на умовах, визначених цим Законом, у разі її заподіяння транспортним засобом, власник якого не застрахував свою цивільно-правову відповідальність, крім шкоди, заподіяної транспортному засобу, який не відповідає вимогам п. 1.7 ст. 1 цього Закону, та майну, яке знаходилося в такому транспортному засобі.

Відповідно до підпункту 38.2.1 п. 38.2 ст. 38 цього Закону МТСБУ після сплати страхового відшкодування має право подати регресний позов до власника транспортного засобу, який спричинив ДТП, який не застрахував свою цивільно-правову відповідальність.

Деліктне зобов'язання виникає з факту завдання шкоди (зокрема, майнової) і триває до моменту її відшкодування потерпілому в повному обсязі особою, яка завдала шкоди (статті 11, 599, 1166 ЦК України). Сторонами деліктного зобов'язання зазвичай виступають потерпілий (кредитор) і заподіювач шкоди (боржник). Разом з тим правила регулювання таких зобов'язань допускають можливість відшкодування завданої потерпілому шкоди не безпосередньо заподіювачем, а іншою особою за умови, що законом передбачено такий обов'язок іншої особи, хоч вона шкоди й не заподіювала. При цьому за ст. 1191 ЦК України особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом.

Таким чином, після виконання особою, що не завдала шкоди, свого обов'язку з відшкодування потерпілому шкоди, завданої іншою особою, потерпілий одержує повне задоволення своїх вимог, і тому первісне деліктне зобов'язання припиняється його належним виконанням (ст. 599 ЦК України) (*постанова*

Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2017 р. у справі № 6-2806цс16).

1.9.4. Державою на законодавчому рівні гарантовано та врегульовано питання надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України потерпілим на виробництві, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції.

Їх права захищено Законом України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», актами Кабінету Міністрів України, іншим нормативно-правовими актами.

На законодавчому рівні визначено, що фінансування видатків з бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування на тимчасово неkontrolьованих українською владою територіях здійснюватиметься тільки після повернення цих територій під контроль органів державної влади.

Отже, жодними нормативними актами, що регламентують порядок здійснення страхових виплат та надання соціальних послуг у період збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, не передбачено здійснення страхових виплат потерпілим, які не перемістились із тимчасово окупованої території на підконтрольні органам державної влади території (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 квітня 2017 р. у справі № 6-51цс17*).

1.9.5. Положеннями частин 1, 2, 7 ст. 1176 ЦК України передбачено, що шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Право на відшкодування шкоди,

завданої фізичній особі незаконними діями органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, виникає у випадках, передбачених законом. Порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу досудового розслідування, прокуратури або суду, встановлюється законом.

Шкода, завдана громадянину внаслідок незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян, підлягає відшкодуванню на підставі Закону України від 1 грудня 1994 р. № 266/94-ВР «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (далі — Закон № 266/94-ВР).

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 2 цього Закону право на відшкодування шкоди в розмірах і в порядку, передбачених цим Законом, виникає в тому числі і у випадку постановлення виправдувального вироку суду.

Згідно зі ст. 3 Закону № 266/94-ВР у разі незаконного засудження громадянину відшкодовується: 1) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій; 2) майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт; 3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином; 4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги; 5) моральна шкода.

Відшкодування шкоди в таких випадках провадиться за рахунок коштів державного бюджету (ст. 4 Закону № 266/94-ВР).

Питання про відшкодування моральної шкоди за заявою громадянина вирішується судом відповідно до чинного законодавства в ухвалі, що приймається згідно з ч. 1 ст. 12 Закону № 266/94-ВР.

Пунктами 11, 12 Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду», затвердженого наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України та Міністерства фінансів України від 4 березня 1996 р. № 6/5/3/41 (далі — Положення), у разі винесення виправдувального вироку, для визначення розміру шкоди, переліченої в пунктах 1, 3, 4 ст. 3 Закону № 266/94-ВР, громадянин протягом шести місяців після направлення йому повідомлення може звернутися до суду, який розглядав справу по першій інстанції.

У місячний термін з дня звернення громадянина суд витребує від відповідних державних та громадських організацій усі необхідні документи, що мають значення для визначення розміру завданої шкоди, і виносить передбачену ч. 1 ст. 12 Закону № 266/94-ВР ухвалу. Пункт 12 Положення містить вимоги щодо змісту такої ухвали. У разі незгоди з винесеною ухвалою суду громадянин має право оскаржити її до суду вищої інстанції.

Отже, вирішення вимог про відшкодування майнової та моральної шкоди вирішується судом в однаковому порядку в ухвалі, що приймається згідно з ч. 1 ст. 12 Закону № 266/94-ВР (*постанова судових палат у цивільних та кримінальних справах Верховного Суду України від 24 квітня 2017 р. у справі № 6-2885цс16*).

1.9.6. Державою на законодавчому рівні гарантовано та врегульовано питання щодо надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі — Фонд) потерпілим на виробництві, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції (далі — АТО).

Їх права в повній мірі захищено Законом України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII «Про

забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», актами Кабінету Міністрів України, іншим нормативно-правовими актами.

На законодавчому рівні також визначено, що фінансування видатків з бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування на тимчасово не контрольованих українською владою територіях здійснюватиметься тільки після повернення вказаних територій під контроль органів державної влади.

Відповідно до п. 3 розд. VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (далі — Закон № 1105-XIV) особливості надання соціальних послуг та виплати матеріального забезпечення за соціальним страхуванням внутрішньо переміщеним особам (громадянам України, які переселились із тимчасово окупованої території, території проведення АТО або зони надзвичайної ситуації) визначаються Кабінетом Міністрів України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2014 р. № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» установлено, що призначення та продовження виплат усіх видів соціальної допомоги та компенсацій, матеріального забезпечення, надання соціальних послуг за рахунок коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування внутрішньо переміщеним особам здійснюються за місцем перебування таких осіб на обліку, що підтверджується довідкою, виданою згідно з Порядком оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509 (далі — Порядок оформлення).

Відповідно до п. 8 Тимчасового порядку фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей, а також інших платежів з рахунків, відкритих в органах Казначейства, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 595, особам, які переміщені на контрольовану територію та взяті на облік відповідно до Порядку оформлення, пенсії та інші соціальні виплати з бюджетів усіх рів-

нів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування виплачуються за заявами таких осіб до органів (установ), які здійснюють такі виплати протягом усього строку дії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

Отже, особи з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, мають право на одержання страхових виплат за умови переміщення в населені пункти, на території яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі, звернення до структурного підрозділу місцевої державної адміністрації з питань соціального захисту та взяття на облік, що має бути підтверджено довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

Відповідними нормативними актами, що регламентують порядок здійснення страхових виплат та надання соціальних послуг у період збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, не передбачено здійснення страхових виплат потерпілим, які не перемістились із тимчасово окупованої території на підконтрольні органам державної влади території.

Вирішуючи спір, суди належним чином не з'ясували: чи робочий орган Відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі — Відділення) діяв у межах наданих йому повноважень; чи відсутність правового механізму на продовження раніше призначених та нарахованих страхових виплат особам, які не перемістились з тимчасово окупованої території України та районів проведення АТО, позбавляло Відділення можливості провести відповідні виплати, доставити чи переказати ці суми відповідно до ч. 8 ст. 47 Закону № 1105-XIV, за якою: страхові виплати за поточний місяць провадяться протягом місяця з дня настання страхового випадку; доставка і переказ сум, що виплачуються потерпілим, провадяться за рахунок Фонду; за бажанням одержувачів ці суми можуть перераховуватися на їх особові рахунки в банку; а також, чи звертався

позивач до Відділення з відповідною заявою про виплату йому заборгованості зі страхових виплат та чи був він позбавлений можливості їх отримати на відповідній території, що контролюється органами державної влади (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 квітня 2017 р. у справі № 6-638цс17*).

1.9.7. Вартість відновлювального ремонту пошкодженого у ДТП транспортного засобу більша за вартість матеріального збитку, а вартість матеріального збитку — це та сума, яку за Законом України від 1 липня 2004 р. № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» має сплатити страховик як страхове відшкодування.

Згідно зі ст. 1194 ЦК України особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням). Тобто з метою захисту інтересів потерпілого на страхувальника (зокрема, винуватця ДТП) покладається додаткова (субсидіарна) відповідальність.

При цьому страховик, який виплатив страхове відшкодування потерпілому, має право самостійно обирати спосіб захисту свого порушеного права, зокрема право вимоги до винної особи про стягнення коштів у розмірі виплаченого відшкодування.

Отже, якщо страхової виплати (страхового відшкодування) недостатньо для повного відшкодування завданої потерпілому шкоди, то страховик, який виплатив страхове відшкодування, на підставі ст. 1194 ЦК України має право звернутися безпосередньо до страхувальника з вимогою про відшкодування різниці між фактичним розміром шкоди та страховою виплатою (страховим відшкодуванням) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 31 травня 2017 р. у справі № 6-2969цс17*).

1.9.8. Розподільчий баланс є документом, у якому, зокрема, визначено обсяг майнових прав та обов'язків, які перейшли до створеної шляхом виділу (виділення, відокремлення) юридичної особи.

Згідно зі ст. 440¹ ЦК УРСР, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, було встановлено обмеження мінімального розміру відшкодування моральної шкоди — не менше п'яти мінімальних розмірів заробітної плати та обмеження максимального розміру відшкодування моральної шкоди — не більше двохсот мінімальних розмірів заробітної плати (п. 11 Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 1993 р. № 472).

Відповідно до ст. 3 Закону України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР «Про оплату праці» мінімальна заробітна плата — це встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці.

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників, за будь-якою системою оплати праці.

Зазначені вимоги законодавства в поєднанні зі статтями 3 і 8 Конституції України дають підстави для висновку про те, що у випадках, коли межі відшкодування моральної шкоди визначаються у кратному співвідношенні з мінімальним розміром заробітної плати чи неоподаткованого мінімуму доходів громадян (далі — НМДГ), суд при вирішенні цього питання має виходити з такого розміру мінімальної заробітної плати чи НМДГ, що діють на час розгляду справи, та враховувати засади розумності, виваженості й справедливості (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 31 травня 2017 р. у справі № 6-104цс17*).

1.9.9. Загальні підстави відповідальності за завдану майнову та моральну шкоду передбачені нормами статей 1166, 1167 ЦК України, відповідно до яких шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності вини.

Спеціальні підстави відповідальності за шкоду, завдану органом державної влади,

зокрема органами дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, визначені ст. 1176 ЦК України. Ці підстави характеризуються особливостями суб'єктного складу заподіювачів шкоди, серед яких законодавець виокремлює посадових чи службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органи досудового розслідування, прокуратури або суду, та особливим способом заподіяння шкоди. Сукупність цих умов і є підставою покладення цивільної відповідальності за завдану шкоду саме на державу.

Шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою лише у випадках вчинення незаконних дій, вичерпний перелік яких охоплюється ч. 1 ст. 1176 ЦК України, а саме у випадку незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт.

За відсутності підстав для застосування ч. 1 ст. 1176 ЦК України, в інших випадках заподіяння шкоди цими органами діють правила ч. 6 цієї статті — така шкода відшкодовується на загальних підставах, тобто виходячи із загальних правил про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовими та службовими особами (статті 1173, 1174 цього Кодексу).

У справі, яка переглядалася, позивач звернувся до суду з позовом до прокуратури про відшкодування моральної шкоди, завданої прийняттям незаконних рішень і протиправною тривалою бездіяльністю відповідача, пославшись на ст. 1172 ЦК України, за положеннями ч. 1 якої юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків.

Суди, вирішуючи спір, не врахували зазначених норм матеріального права, дійшовши висновку про те, що неправомірними рішеннями, діями та бездіяльністю прокуратури Харківської області позивачеві завдано моральної шкоди, припустились взаємовиключних висновків про одночасне застосу-

вання до спірних правовідносин положень статей 1172 та 1176 ЦК України, та залишили поза увагою, що зазначені норми матеріального права регулюють різні підстави, умови, порядок відповідальності за завдану моральну

шкоду та коло суб'єктів, на яких покладається така відповідальність (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 червня 2017 р. у справі № 6-501цс17*).

Підрозділ 1.10. Спори щодо житлових правовідносин

1.10.1. Відповідно до статей 52, 58 ЖК УРСР на підставі яких судом вирішено спір, жилі приміщення в будинках відомчого житлового фонду надаються громадянам за спільним рішенням адміністрації і профспілкового комітету підприємства, установи, організації, затвердженим виконавчим комітетом районної, міської, районної в місті, селищної, сільської Ради народних депутатів.

На підставі рішення про надання жилого приміщення в будинку державного або громадського житлового фонду виконавчий комітет районної, міської, районної в місті, селищної, сільської Ради народних депутатів видає громадянину ордер, який є єдиною підставою для вселення в надане жиле приміщення. Отже, зазначені норми закону регулюють забезпечення громадян жилими приміщеннями у будинках державного і громадського житлового фонду.

Проте, застосовуючи до спірних правовідносин зазначені норми закону, суди не врахували, що спірна квартира належала відповідачеві на праві приватної власності.

Відповідно до ст. 317 ЦК України власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном.

Власник володіє, користується та розпоряджається своїм майном на власний розсуд, він має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону.

Разом з тим суди не встановили та в рішенні не зазначили, які дії власником житла вчинені всупереч вимогам закону.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЦПК України, ч. 1 ст. 16 ЦК України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Частиною 1 ст. 15 ЦК України визначено право кожної особи на захист свого цивільного

права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

З урахуванням цих норм правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, уповноважених захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси. Суд повинен установити, чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, і залежно від установленого вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмову в їх задоволенні.

Проте суд не зазначив, за захистом якого порушеного права позивачка звернулася до суду, та не дав належної правової оцінки відповідним рішенням місцевих органів державної влади, наявних у матеріалах справи (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 березня 2017 р. у справі № 6-2122цс16*).

1.10.2. За змістом ч. 3 ст. 5 Закону України від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ «Про Службу безпеки України» орган СБУ в разі порушення його співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини повинен вжити заходів до поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності.

Співробітники Служби безпеки України, які виконують свої обов'язки відповідно до наданих законодавством повноважень і в рамках Закону, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки.

Такі збитки відповідно до законодавства компенсуються за рахунок державного бюджету Службою безпеки України (частини 2, 3 ст. 35 цього Закону).

Згідно з абз. 2 п. 1 Положення про Державну казначейську службу України, затверджене

ного Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 460/2011, реалізацію державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів здійснює Казначейство України.

Відповідно до покладених завдань Казначейство України здійснює безспірне списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду (підпункт 5 п. 4 цього Положення).

Механізм виконання рішень про стягнення коштів з державного та місцевих бюджетів або боржників, прийнятих судами, а також іншими державними органами (посадовими особами), які відповідно до закону мають право приймати такі рішення, визначено Порядком виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2011 р. № 845 (далі — Порядок).

Згідно з п. 3 Порядку рішення про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників виконуються на підставі виконавчих документів виключно органами Казначейства у порядку черговості надходження таких документів (про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів — з попереднім інформуванням Мінфіну, про стягнення коштів боржників — у межах відповідних бюджетних призначень, наданих бюджетних асигнувань (залишків коштів на рахунках підприємств, установ, організацій) (постанова Судової палати у цивільних

справах Верховного Суду України від 12 квітня 2017 р. у справі № 6-3014цс16).

1.10.3. Відповідно до ч. 1 ст. 109 ЖК України виселення із займаного жилого приміщення допускається з підстав, установлених законом.

У ч. 3 ст. 116 ЖК України передбачено, що осіб, які самоправно зайняли жиле приміщення, виселяють без надання їм іншого жилого приміщення.

Такими, що самоправно зайняли жиле приміщення, вважаються особи, які вселилися до нього самовільно без будь-яких підстав, а саме без відповідного рішення про надання їм цього приміщення та відповідно ордеру на житлове приміщення. Виселення цих осіб пов'язане з відсутністю у них будь-яких підстав для зайняття жилої площі.

Крім того, при розгляді спорів, що не врегульовані житловим законодавством, суд застосовує норми цивільного законодавства.

Главами 25, 26 ЦК Української РСР, який діяв на час виникнення спірних правовідносин, визначено правове регулювання договорів майнового найму і найму жилого приміщення.

Якщо особа проживає у жилому приміщенні на підставі цивільно-правового договору, строк якого закінчився, то власник такого приміщення має право звернутися до суду за захистом своїх прав на підставі положень цивільного законодавства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 червня 2017 р. у справі № 6-2010цс16).*

Підрозділ 1.11. Спори, що виникають із сімейних правовідносин

1.11.1. Вирішуючи питання про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, зокрема неподільної речі, суди мають застосовувати положення частин 4, 5 ст. 71 СК України щодо обов'язкової згоди одного з подружжя на отримання грошової компенсації та попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду.

Якщо жоден із подружжя не вчинив таких дій, а неподільні речі не можуть бути реально поділені між ними відповідно до їхніх часток, суд визнає ідеальні частки подружжя в цьому

майні без його реального поділу і залишає майно у їх спільній частковій власності.

Отже, в разі, коли один з подружжя не вчинив передбачених ч. 5 ст. 71 СК України дій щодо попереднього внесення відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду, а неподільні речі не можуть бути реально поділені між сторонами відповідно до їх часток, суд визнає ідеальні частки подружжя в цьому майні без його реального поділу і залишає майно у їх спільній частковій власності.

Суди помилково не застосували до спірних правовідносин норми частин 4, 5 ст. 71 СК України, не з'ясували думки позивачки щодо

передачі автомобіля у власність позивача, не встановили, чи згодна вона на отримання компенсації вартості її частки у праві власності на автомобіль та чи внесена необхідна сума компенсації на депозитний рахунок суду, що призвело до неправильного вирішення спору (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2565цс16*).

1.11.2. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України особистою приватною власністю дружини, чоловіка є майно, набуте нею (ним) за час шлюбу, але за кошти, які належали їй (йому) особисто.

Належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його під час шлюбу, але й спільною участю подружжя коштами або працею в набутті майна. Застосовуючи норму ст. 60 СК України та визнаючи право спільної сумісної власності подружжя на майно, суд повинен установити не тільки факт набуття майна під час шлюбу, але й той факт, що джерелом його набуття були спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя.

Тобто статус спільної сумісної власності визначається такими чинниками, як час набуття майна та кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття).

Норму ст. 60 СК України застосовано правильно, якщо набуття майна відповідає цим чинникам.

Таким чином, у разі придбання майна хоча й у період шлюбу, але за особисті кошти одного з подружжя, це майно не може вважатися об'єктом спільної сумісної власності подружжя, а є особистою приватною власністю того з подружжя, за особисті кошти якого воно придбане.

Тому сам по собі факт придбання спірного майна в період шлюбу не є безумовною підставою для віднесення такого майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя.

Проте у справі, яка переглядалася, суди не звернули належної уваги на наведене та не з'ясували походження коштів, за які було придбано спірну квартиру. Факт придбання спірної квартири за кошти, отримані від реалізації іншої квартири, визнала сама позивачка, що спростовує висновки судів про недоведеність зазначеної обставини (*постанова Судової*

палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 квітня 2017 р. у справі № 6-399цс17).

1.11.3. Відповідно до ст. 20 СК України до вимог, що впливають із сімейних відносин, позовна давність не застосовується, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 72, ч. 2 ст. 129, ч. 3 ст. 138, ч. 3 ст. 139 цього Кодексу.

У випадках, передбачених ч. 1 цієї статті, позовна давність застосовується судом відповідно до ЦК України, якщо інше не передбачено цим Кодексом.

Згідно з ч. 1 ст. 129 СК України особа, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, має право пред'явити до її чоловіка, якщо він записаний батьком дитини, позов про визнання свого батьківства.

У ч. 2 цієї статті закріплено, що до вимоги про визнання батьківства застосовується позовна давність в один рік, яка починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про своє батьківство.

На підставі викладених норм сімейного права можна зробити такі висновки. Законодавець у ч. 1 ст. 20 СК України закріпив вичерпний перелік статей цього Кодексу і відповідно до вимог, що впливають із сімейних відносин, до яких застосовується позовна давність. До цього переліку належить, згідно з ч. 2 ст. 129 СК України, вимога про визнання батьківства особою, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком. Тому положення ч. 2 ст. 129 СК України, яке є спеціальним, не може бути поширене на положення про визнання батьківства, передбачені у ст. 128 СК України.

Крім того, законодавець у ч. 2 ст. 20 СК України передбачив субсидіарне застосування положень ЦК України, які стосуються позовної давності, до сімейних відносин у випадках, передбачених ч. 1 ст. 20 СК України.

Тому у випадках передбачених ч. 2 ст. 72, ч. 2 ст. 129, ч. 3 ст. 138, ч. 3 ст. 139 СК України мають застосовуватися правові приписи, закріплені в ч. 3 ст. 267 ЦК України. Тобто суд за власною ініціативою не має права застосувати позовну давність. Без заяви сторони у спорі позовна давність застосовуватися не може за жодних обставин, оскільки можливість

застосування позовної давності пов'язана лише з наявністю про це заяви сторони, зробленої до ухвалення рішення судом першої інстанції (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 квітня 2017 р. у справі № 6-617цс17*).

1.11.4. Для врегулювання спорів, які виникають із майнових відносин між подружжям, у тому числі колишнім, підлягають застосуванню передусім норми СК України.

За загальним правилом застосування презумпції згідно зі ст. 60 СК України майно, одержане одним із подружжя як набувачем за договором довічного утримання, що укладений під час перебування набувача в шлюбі, є об'єктом спільної сумісної власності подружжя. Той із подружжя, який порушує питання про спростування зазначеної презумпції, зобов'язаний довести обставини, що її спростовують. Зокрема, за ч. 3 ст. 61 СК України — довести, що хоча майно придбавалося в період шлюбу, в тому числі з використанням коштів сімейного бюджету, проте справжньою метою укладення договору довічного утримання були не інтереси сім'ї, а власні, особисті інтереси одного з подружжя, не пов'язані з сімейними (*постанова Судової палати у цивільних*

справах Верховного Суду України від 24 травня 2017 р. у справі № 6-843цс17).

1.11.5. За змістом ч. 4 ст. 71 СК України присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно допускається лише за його згодою, крім випадків, передбачених ЦК України.

Згідно з ч. 5 цієї статті присудження одному з подружжя грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду.

У разі, коли один з подружжя не вчинив передбачених ч. 5 ст. 71 СК України дій щодо попереднього внесення відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду, а неподільні речі не можуть бути реально поділені між сторонами відповідно до їх часток, суд визнає ідеальні частки подружжя в цьому майні без його реального поділу і залишає майно у їх спільній частковій власності (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 червня 2017 р. у справі № 6-2670цс16*).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

Захист речових прав: теорія та судова практика

О.О. Кот,

старший науковий співробітник відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, доктор юридичних наук, заслужений юрист України

Summary

The article deals with the theoretical principles and peculiarities of protection of proprietary rights, which have been approached differently in judicial practice, entailing complications in their application.

The author analyzes judicial practice and cites the conclusions of the Supreme Court of Ukraine on such controversial issues.

Речові права, і передусім право власності, належать до найважливіших майнових прав учасників цивільних правовідносин, а їх захисту приділялася значна увага ще з римських часів як на законодавчому, так і на доктринальному рівні. Тоді й були розроблені основні способи захисту речових прав (так звані речові позови), які сьогодні лише «косметично» вдосконалені.

У цій статті розглянемо особливості захисту речових прав, які, як свідчить судова практика, є проблемними.

Насамперед необхідно з'ясувати особливості нормативно-правового регулювання захисту речових прав, які відбивають єдність та протиставлення двох аспектів: захист права власності — захист інших речових прав.

Способи захисту права власності визначено і детально регламентовано в нормах гл. 29 «Захист права власності» Цивільного кодексу України (далі — ЦК). Натомість Кодекс не містить спеціальної глави чи підрозділу, які були б присвячені захисту інших

речових прав. Відповідну функцію за задумом розробників Кодексу має виконувати ст. 396 ЦК, згідно з якою особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна, відповідно до положень гл. 29 ЦК. Отже, захист так званих обмежених речових прав здійснюється за зразком і подібністю до захисту права власності, що, однак, не завжди враховується судами.

Так, за обставинами однієї зі справ у листопаді 2013 р. Бориспільський міжрайонний прокурор, який діяв в інтересах держави в особі Дніпровського басейнового управління водних ресурсів, звернувся до суду з позовом до володільців земельних ділянок, а також третіх осіб ТОВ «Легран-Есетс-Менеджмент» та до обслуговуючого кооперативу «Садівницьке товариство «Ластівка» про витребування земельних ділянок з чужого незаконного володіння.

Обґрунтовуючи позовні вимоги, прокурор зазначив, що в постійному користуванні

Дніпровського басейнового управління водних ресурсів перебуває земельна ділянка для обслуговування захисних споруд. Розпорядженням голови Бориспільської районної державної адміністрації (РДА) у власність фізичній особі була передана частина цієї земельної ділянки з цільовим призначенням для ведення особистого селянського господарства й був виданий державний акт. Після цього вказана фізична особа здійснила відчуження земельної ділянки ТОВ «Легран-Есетс-Менеджмент», якому також був виданий державний акт.

Згодом на підставі договору купівлі-продажу ТОВ «Легран-Есетс-Менеджмент» здійснило подальше відчуження земельної ділянки іншій фізичній особі, якій також був виданий державний акт на право власності на земельну ділянку. Пізніше цільове призначення земельної ділянки було змінено, а саму ділянку поділено на 14 земельних ділянок із видачею відповідних державних актів.

Рішенням Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 3 грудня 2010 р. визнано неправомірним і скасовано розпорядження голови Бориспільської РДА, визнано недійсними державний акт на право власності на земельну ділянку на ім'я фізичної особи (першого набувача), договір купівлі-продажу земельної ділянки, укладений між вказаною фізичною особою і ТОВ «Легран-Есетс-Менеджмент», та державний акт на право власності на земельну ділянку, виданий зазначеним товариством.

Проте 19 листопада 2011 р. фізична особа, яка придбала земельну ділянку в ТОВ «Легран-Есетс-Менеджмент» та ініціювала поділ земельної ділянки на 14 земельних ділянок, за договорами купівлі-продажу продала ще одній фізичній особі шість земельних ділянок.

У зв'язку з викладеним Бориспільський міськрайонний прокурор просив витребувати з чужого незаконного володіння кінцевих набувачів спірні земельні ділянки.

Рішенням місцевого суду позов прокурора задоволено. Однак рішенням Апеляційного суду Київської області від 4 серпня 2014 р., залишеним без змін ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 березня 2016 р.,

зазначене рішення суду першої інстанції в частині задоволення позову прокурора скасовано та ухвалено в цій частині нове рішення, яким у позові відмовлено.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції в частині задоволення позову та ухвалюючи в цій частині нове рішення про відмову, суд апеляційної інстанції, з висновком якого погодився і суд касаційної інстанції, виходив із того, що **ст. 387 ЦК наділяє правом такого витребування майна виключно його власника, в той же час, як було встановлено судом, Дніпровське басейнове управління водних ресурсів не є й ніколи не було власником спірних земельних ділянок, які перебували лише у користуванні зазначеного управління.**

Утім, переглядаючи судові рішення, Верховний Суд України не погодився з указаними висновками судів з огляду на таке.

Під час захисту обмежених речових прав на майно також необхідно завжди пам'ятати, що обраний позивачем спосіб може визнаватися належним лише за тієї умови, що він відповідає змісту відповідного суб'єктивного права, за захистом якого звернулась особа, та характеру його порушення

За змістом статей 92, 95 Земельного кодексу України право постійного користування земельною ділянкою — це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку. Порушені права землекористувачів підлягають відновленню в порядку, встановленому законом. Відповідно до ст. 387 ЦК власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним.

Як було встановлено рішенням Бориспільського міськрайонного суду Київської області в іншій справі, спірну земельну ділянку віднесено до земель водного фонду, вона належить державі й перебувала в користуванні Дніпровського басейнового управління водних ресурсів, яке не надавало згоди на вилучення та відчуження цієї ділянки. Зазначена земельна ділянка не може передаватися громадянам та юридичним особам у власність. Цим же рішенням суду розпорядження голови Бориспільської РДА про пере-

дачу спірної земельної ділянки у власність фізичній особі — первісному набувачу визнано незаконним і скасовано. Таким чином, спірна земельна ділянка вибула з володіння її законного володільця — Дніпровського басейнового управління водних ресурсів — поза його волею.

Статтею 396 ЦК встановлено, що особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права відповідно до положень гл. 29 ЦК, у тому числі й на витребування цього майна від добросовісного набувача.

Враховуючи вищезазначене, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про задоволення позовних вимог Бориспільського міжрайонного прокурора про витребування земельних ділянок із чужого незаконного володіння, і рішення цього суду слід залишити в силі¹.

Надання Верховним Судом України захисту права Дніпровського басейнового управління водних ресурсів на постійне користування земельною ділянкою через задоволення віндикаційного позову цілком обґрунтоване.

Під час захисту обмежених речових прав на майно також необхідно завжди пам'ятати, що обраний позивачем спосіб може визнаватися належним лише за тієї умови, що він відповідає змісту відповідного суб'єктивного права, за захистом якого звернулась особа, та характеру його порушення.

Не можна допускати автоматичного поширення приписів закону про захист права власності на всі випадки звернень за захистом осіб, які мають так звані обмежені речові права на майно

У загальному вигляді такий висновок наведено в Аналізі деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ², підготовленим Верховним Судом України: судовий захист речових прав на чуже майно в порядку цивільного судочинства може здійснюватись за вимогами, аналогічними до тих, що пред'являються для захисту права

власності, якщо вони не суперечать змісту та відповідають природі відповідного речового права.

У зв'язку з цим не можна допускати автоматичного поширення приписів закону про захист права власності на всі випадки звернень за захистом осіб, які мають так звані обмежені речові права на майно.

За відсутності згоди заставодержателя існують законні підстави вважати набуття предмета застави третьою особою від власника неправомірним. Водночас слід враховувати, як саме це впливає на належним чином опублічене право застави (іпотеки)

Так, якщо об'єктом застави та іпотеки є річ як предмет матеріального світу, відповідні права осіб також є речовими. Проте згідно зі ст. 1 Закону від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV) це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні й користуванні іпотекодавця. Положеннями статей 9, 44 Закону від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII «Про заставу» (далі — Закон № 2654-XII) також передбачається можливість передання в заставу речі, яка залишається у володінні заставодавця. У таких випадках доволі сумнівною видаватиметься обґрунтованість пред'явлення заставодержателем позову до третьої особи — володільця предмета застави про витребування речі з

чужого незаконного володіння незалежно від того, самовільно заволоділа цією річчю третя особа чи отримала річ від власника.

Справді, згідно зі ст. 17 Закону № 2654-XII заставодавець може відчужувати заставлене майно тільки за згодою заставодержателя, а в ст. 12 Закону № 898-IV взагалі проголошена недійсність правочину щодо відчуження іпотекодавцем переданого в іпотеку майна або його передання в наступну іпотеку, спільну діяльність, лізинг, оренду чи користування без згоди іпотекодержателя.

Отже, за відсутності згоди заставодержателя існують законні підстави вважати набуття предмета застави третьою особою від власника неправомірним. Водночас слід враховувати, як саме це впливає на належним чином опублічене право застави (іпотеки). Як зазначав ще

¹ Постанова Верховного Суду України від 29 червня 2016 р. у справі № 6-1376ц16 // [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7DDFE1B01DBA2852C2257FE7004994B4](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7DDFE1B01DBA2852C2257FE7004994B4)

² Вісник Верховного Суду України. — 2013. — № 12. — С. 16—24; 2014. — № 3. — С. 16—31, № 4. — С. 13—27, № 6. — С. 14—22. Текст також розміщено на веб-сайті Верховного Суду України у розд. «Судова практика», підрозд. «Узагальнення судової практики».

Г.Ф. Шершеневич, основна дія застави, відповідна меті її встановлення, полягає в тому, що кредиторі належить у межах його права вимоги право на цінність закладеної речі, хай би в чііх руках і на якій підставі вона була. Праву застави не суперечить надання заставодавцеві права розпоряджатися річчю на підставі правочинів. Немає підстав перешкоджати йому в можливості продавати, дарувати закладені речі, оскільки заставне право всюди йде за річчю. Проте законодавство штучно створює йому підстави для відчуження³.

Вимога іпотекодержателя або ж заставодержателя, який погодився залишити річ у володінні заставодавця чи третьої особи, не повинні захищатися через пред'явлення в'ндикаційного позову, оскільки вони (іпотекодержатель або заставодержатель) не мають права володіти спірним майном. Їхні права передбачають лише можливість отримати задоволення своїх вимог з вартості предмета застави, тому й захист цих прав повинен здійснюватися через пред'явлення вимоги про звернення стягнення на майно

Ці застереження видатного цивіліста, у тому числі стосовно штучно створених обмежень, актуальні й сьогодні. У контексті зазначеного прикладу це означає, що вимога іпотекодержателя або ж заставодержателя, який погодився залишити річ у володінні заставодавця чи третьої особи, не повинні захищатися через пред'явлення в'ндикаційного позову, оскільки вони (іпотекодержатель або заставодержатель) не мають права володіти спірним майном. Їхні права передбачають лише можливість отримати задоволення своїх вимог з вартості предмета застави, тому й захист цих прав повинен здійснюватися через пред'явлення вимоги про звернення стягнення на майно.

Крім того, на нашу думку, потребують додаткового об'рунтування випадки застосування судами норми ч. 3 ст. 386 ЦК до деяких володільців майна.

Так, у серпні 2008 р. М. звернувся до суду з позовом, посилаючись на те, що водій, керуючи автомобілем Mercedes, який на праві власності належить відповідачеві, порушив Правила дорожнього руху й допустив зіткнення зазначеного автомобіля з автомобілем Opel, що перебував у володінні позивача на підставі виданої власником довіреності. У результаті дорожньо-транспортної пригоди автомобіль Opel було пошкоджено, чим позивачеві була завдана як матеріальна, так і моральна шкода, тоді як страхова компанія за страховим полісом відповідача виплатила позивачеві лише страхове відшкодування матеріальної шкоди з урахуванням 510 грн. франшизи.

³ Див.: Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. — Т. I. — 11-е изд. — М., 1914. — С. 440.

ного автомобіля з автомобілем Opel, що перебував у володінні позивача на підставі виданої власником довіреності. У результаті дорожньо-транспортної пригоди автомобіль Opel було пошкоджено, чим позивачеві була завдана як матеріальна, так і моральна шкода, тоді як страхова компанія за страховим полісом відповідача виплатила позивачеві лише страхове відшкодування матеріальної шкоди з урахуванням 510 грн. франшизи.

У зв'язку з цим позивач вимагав відшкодування шкоди відповідачем в повному обсязі.

Під час розгляду справи він уточнив позов і просив стягнути з відповідача 510 грн на відшкодування матеріальної шкоди, 2 тис. грн за завдану моральну шкоду, 2 тис. грн на відшкодування витрат на правову допомогу та судові витрати.

Києво-Святошинський районний суд Київської області заочним рішенням, залишивим без змін ухвалою Апеляційного суду Київської області, в задоволенні позову відмовив.

Суди встановили, що позивач мав право керувати та розпоряджатися автомобілем Opel на підставі довіреності, виданої йому іншою фізичною особою в порядку передоручення від імені власника. Відмовляючи в задоволенні позову, суд виходив з того, що позивач не є власником автомобіля Opel, а в довіреності не передбачено його право від свого імені пред'являти до суду позови чи заяви, тому його позовні вимоги визнані необ'рунтованими та безпідставними.

Особа, яка хоч і не є власником, але має законне право володіти майном, вправі вимагати відшкодування шкоди, завданої цьому майну

Проте Верховний Суд України з такими висновками суду не погодився з огляду на таке. Відповідно до ч. 3 ст. 386 ЦК власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди. Згідно зі ст. 396 ЦК особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна, відповідно до положень гл. 29 цього Кодексу. Пунктом 1 ч. 1 ст. 395 ЦК передбачено, що речовим правом на чуже майно є право воло-

діння. За ст. 398 ЦК право володіння виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом.

Таким чином, згідно з висновком Верховного Суду України, особа, яка хоч і не є власником, але має законне право володіти майном, вправі вимагати відшкодування шкоди, завданої цьому майну.

Установивши, що позивач володіє автомобілем Opel на підставі довіреності, суд, порушуючи вимоги статей 214, 215 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК), не звернув уваги на зазначене, в достатньому обсязі не визначився із характером спірних правовідносин та правовою нормою, що підлягає застосуванню до них, і помилково дійшов висновку про відмову в задоволенні позову лише на тих підставах, що позивач не є власником автомобіля⁴.

Аналіз наведеного рішення дає підстави для таких висновків.

По-перше, видачею довіреності оформлюються відносини представництва, в межах яких особа не набуває речових прав, а лише отримує можливість здійснювати такі права від імені довірителя. Отже, в даному випадку законність володіння транспортним засобом не означає наявності в особи речового права на володіння цим об'єктом, яке залишається таким, що належить довірителю.

По-друге, з огляду на фактичні обставини, встановлені судами при розгляді справи, майнова шкода була заподіяна майну — автомобілю Opel — через його пошкодження. Навіть якщо припустити, що позивач мав право на володіння цим майном, автомобіль йому не належить. З огляду на приписи ч. 1 ст. 322 ЦК тягар утримання майна лежить на власникові, тому саме він є заінтересованою особою за вимогами про відшкодування шкоди, заподіяної через пошкодження майна.

З погляду застосування принципу нормативної економії можна визнати вдалим закріплення способів захисту обмежених речових прав через вказівку на можливість застосування способів захисту права власності.

Однак такий підхід вимагає від судів приділяти належну увагу застосуванню конкретного способу захисту, обраного позивачем, у кожній конкретній справі, зокрема перевіряти його на предмет відповідності змісту порушеного права й характеру самого порушення.

У сучасній доктрині приватного права ustalеним можна визнати підхід, відповідно до якого цивільно-правові способи захисту права власності поділяються на речові та зобов'язальні. Якщо перші спрямовані на захист суб'єктивного права власності як абсолютного цивільного права суб'єктів, що на момент порушення права не перебувають у договірних чи інших зобов'язальних відносинах з порушником, то другі мають на меті захист інтересів власника як учасника зобов'язальних відносин⁵.

Зобов'язальні способи захисту спираються на належне особі право вимоги за договором, тому навіть якщо в підсумку за допомогою цих способів досягається захист права власності, він є не безпосередньою, а опосередкованою метою вжиття відповідних заходів матеріально-правового характеру

Цей підхід був сприйнятий і судовою практикою. Зокрема, у постанові від 17 лютого 2016 р. у справі № 6-2407цс15 Верховний Суд України зазначив, що одна з умов застосування ввідикаційного позову — відсутність між позивачем і відповідачем договірних відносин, **оскільки в такому разі здійснюється захист порушеного права власності за допомогою зобов'язально-правових способів**⁶.

Проте необхідно враховувати певну умовність цієї класифікації. Ще за радянських часів цивілісти, зокрема О.С. Іоффе та Д.М. Генкін, акцентували на тому, що в зобов'язальному правовідношенні порушується зобов'язальне право, а не безпосередньо право власності, тому відповідні зобов'я-

⁴ Ухвала Верховного Суду України від 26 серпня 2009 р. у справі № 6-6381св09 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4623332>

⁵ Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав : [моногр.] / [В.В. Луць, М.К. Галантич, О.В. Дзера, Ю.О. Заїка та ін.] ; за заг. ред. академіків НАПрН України О.Д. Крупчана та В.В. Луця. — К.: НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2012. — С. 147; Дзера О.В. Розвиток права власності громадян в Україні : [моногр.] / О.В. Дзера. — К., 1996. — С. 243; Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І.О. Дзера. — К., 2001. — С. 44; Харьковская цивилистическая школа : защита субъективных гражданских прав и интересов : [моногр.] / [И.В. Спасибо-Фатеева, М.Н. Сибилев, В. Л. Яроцкий и др.] ; под общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. — Х., 2014. — С. 346—347.

⁶ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57102489>.

зальні способи захисту хоча й забезпечують охорону права власності, однак лише в економічному сенсі. У свою чергу, речово-правові позови безпосередньо захищають право власності та засновані на існуючому праві власності в момент пред'явлення позову⁷.

Справді, зобов'язальні способи захисту спираються на належне особі право вимоги за договором, тому навіть якщо в підсумку за допомогою цих способів досягається захист права власності, він є не безпосередньою, а опосередкованою метою вжиття відповідних заходів матеріально-правового характеру. Навряд чи при цьому є підстави вважати помилкою запропонований поділ способів захисту права власності на речові та зобов'язальні в контексті цивілістичної доктрини.

Застосовувати речовий спосіб захисту може лише носій речового права. У разі виникнення спору доведення належності позивачеві такого права становить предмет доказування у справі

Для речово-правових способів захисту властива певна сукупність особливостей, які одночасно виступають умовами їх застосування, відсутність хоча б однієї з них виключає можливість кваліфікації відповідної матеріально-правової вимоги як належного способу захисту.

Передусім слід враховувати, що застосовувати речовий спосіб захисту може лише носій речового права. У разі виникнення спору доведення належності позивачеві такого права становить предмет доказування у справі.

Показовою в цій частині є справа, за обставинами якої Л. звернувся до суду з позовом до приватного підприємця про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою, посиляючись на те, що відповідач встановив на належній йому земельній ділянці торговельні павільйони, чим створив перешкоди у її використанні.

Заочним рішенням Києво-Святошинського районного суду Київської області, залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Київської області, позов задоволено: відповідача зобов'язано усунути перешкоди у користуванні земельною ділянкою через знесення всіх належних йому торговельних павільйонів та інших споруд.

⁷ Див.: Генкин Д.М. Право собственности в СССР. — М., 1961. — С. 171; Иоффе О.С. Советское гражданское право. — М., 1967. — С. 474.

Однак Верховний Суд України з такими висновками не погодився на тій підставі, що позивач 1 квітня 2004 р. уклав з третьою особою договір купівлі-продажу належної йому на праві власності спірної земельної ділянки, у зв'язку із чим його право на цю земельну ділянку припинилося. Звернувшись із зазначеним позовом до суду 6 квітня 2004 р. та вже не маючи права на спірну земельну ділянку, позивач не міг вимагати усунення перешкод у користуванні нею і в суду не було підстав для задоволення його позову⁸.

Другою умовою застосування речово-правових способів захисту є відсутність між уповноваженою особою та правопорушником зобов'язальних відносин з приводу спірної речі.

Так, в одній зі справ особа звернулася до суду з позовом до орендаря про усунення перешкод у користуванні приміщенням магазину через його звільнення.

При розгляді справи суди встановили, що між Дубенським районним споживчим товариством та відповідачем (орендарем) було укладено договір оренди магазину. Однак пізніше це споживче товариство продало магазин позивачеві.

Відмовляючи в позові, суд першої інстанції виходив з того, що договір оренди продовжує діяти, домовленості чи згоди сторін про розірвання договору оренди не було, а отже, відповідач правомірно займає спірне приміщення магазину на підставі договору.

Ухвалюючи рішення про відмову в позові з інших підстав, суд апеляційної інстанції, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, виходив з того, що позивач обрав неналежний спосіб захисту своїх прав і заявив позов до неналежного відповідача, оскільки тільки Дубенське споживче товариство має право вимагати від орендаря повернення раніше переданого в оренду нерухомого майна.

Проте Верховний Суд України із висновками судів не погодився, прийняті у справі судові рішення скасував і прийняв нове рішення про задоволення позову, мотивуючи його тим, що ст. 770 ЦК передбачено,

⁸ Рішення Верховного Суду України від 21 травня 2008 р. у справі № 6-936св08 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1876961>

що сторони можуть встановити у договорі найму, що в разі відчуження наймодавцем речі договір найму припиняється. Пунктом 9.4 договору оренди магазину встановлено, що в разі відчуження орендодавцем предмета оренди договір припиняється.

Позивач виявив намір на власний розсуд користуватися своєю власністю, а отже, його вимоги щодо усунення перешкод у користуванні належним майном через виселення із приміщення магазину є обґрунтованими і відповідають положенням ст. 16 ЦК, а порушене право користування власністю — відновленню.

Посилання апеляційного суду, з яким погодився касаційний суд, на те, що позивач обрав неналежний спосіб захисту своїх прав і заявив позов до неналежного відповідача, є помилковим, оскільки відповідно до положень статей 319, 391 ЦК власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування й розпорядження своїм майном. З урахуванням того, що між сторонами договірних зобов'язань не існувало, оскільки договір оренди припинив свою дію в момент відчуження приміщення магазину новому власникові, до спірних правовідносин застосовуються положення ст. 391 ЦК⁹.

Відповідний підхід застосовується судами й при розгляді інших речово-правових вимог. Так, Верховний Суд України неодноразово вказував, що витребування майна шляхом віндикації застосовується до відносин речово-правового характеру, зокрема, якщо між власником і володільцем майна немає договірних відносин і майно перебуває у володільця не на підставі укладеного з власником договору¹⁰.

Ще однією умовою застосування речово-правових способів захисту є кваліфікація витребуваних речей в якості індивідуально-визначених або принаймні індивідуалізованих. Це правило є наслідком особливостей прав, які захищаються. Неможливо бути власником абстрактної тонни зерна, але

особі може належати індивідуалізована тонна зерна (яка зберігається в окремому контейнері, розфасована у позначені мішки тощо). Отже, у разі захисту речового права об'єктом вимог може бути тільки індивідуалізована річ. На це також звертає увагу Верховний Суд України¹¹.

І, насамкінець, про останню умову застосування речового способу захисту, відповідно до якого спірна річ повинна існувати в натурі.

Верховний Суд України скасував ухвалені у справі судові рішення та направив справу на новий розгляд до суду першої інстанції з огляду на те, що, задовольняючи віндикаційний позов про витребування з чужого незаконного володіння майна, внесеного до статутного фонду товариства, місцевий господарський суд належним чином не перевірів і не спростував доводи, викладені в поясненнях відповідача — ТОВ «Технології-2000» та третьої особи — українсько-ізраїльсько-американського підприємства «БАРТ ЛТД» — про те, що за період діяльності товариства склад спірного індивідуально визначеного майна змінився.

Особливі умови застосування віндикації передбачені законом для витребування речей у добросовісного набувача. Зокрема, Верховний Суд України неодноразово зауважував, що право власника на витребування майна від добросовісного набувача на підставі ч. 1 ст. 388 ЦК пов'язується з тим, у який спосіб майно вибуло з його володіння

Водночас відповідно до ст. 387 ЦК власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним. При цьому об'єктом віндикаційного позову є індивідуально визначене майно, що наявне в незаконному володінні відповідача та існує в натурі на момент подання позову. Отже, вказані обставини й доводи учасників господарського процесу з цього приводу потребували перевірки з боку господарського суду¹².

Окрім наведених характерних рис, властивих усім речовим способам захисту, існують також видові особливості всередині цієї системи захисних заходів, обумовлені метою

⁹ Постанова Верховного Суду України від 27 травня 2015 р. у справі № 6-92цс15 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44435486>

¹⁰ Див., напр.: Постанова Верховного Суду України від 4 листопада 2015 р. у справі № 6-1920цс15 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53361446>; Постанова Верховного Суду України від 30 березня 2016 р. у справі № 6-265цс16 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57035432>

¹¹ Ухвала Верховного Суду України від 25 лютого 2009 р. у справі № 6-18007св08 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3268425>

¹² Постанова Верховного Суду України від 11 грудня 2007 р. у справі № 3-3860к07 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1291042>

застосування того чи іншого конкретного способу захисту.

Хоча поняття **віндикаційного позову** як позову неволодіючого власника до незаконно володіючого невластника є сталим і не викликає жодних дискусій, у судовій практиці виникають певні труднощі щодо встановлення факту незаконного володіння річчю відповідачем.

В одній зі справ Т. звернувся до суду з позовом до Балтської міської ради про витребування майна з чужого незаконного володіння, посилаючись на те, що у червні 2003 р. Т. продав Балтській міській раді належні йому 16 секцій огорожі для дитячого садка, але коштів за них не отримав, у зв'язку з чим просив витребувати у відповідача спірне майно, розміщене на території дитячого садка.

Рішенням Балтського районного суду Одеської області в задоволенні позову відмовлено. Однак рішенням Апеляційного суду Одеської області було скасовано рішення місцевого суду, а Балтська міська рада була зобов'язана повернути позивачеві 16 секцій огорожі. Скасовуючи рішення суду першої інстанції й ухвалюючи нове рішення про задоволення позовних вимог, апеляційний суд виходив з того, що відповідач заволодів спірним майном без відповідної правової підстави, а тому власник цього майна вправі його витребувати.

Однак Верховний Суд України з цими висновками апеляційного суду не погодився з огляду на таке. Відповідно до ст. 387 ЦК власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним. На порушення вимог статей 213, 214 ЦПК, постановляючи рішення про витребування майна, апеляційний суд не визначився з характером спірних правовідносин, не встановив і не зазначив у рішенні обставин та доказів, які свідчать про те, що відповідач **без відповідних правових підстав** заволодів майном позивача, залишив поза увагою його доводи **про продаж огорожі міській раді**, а також заперечення відповідача, що позивач добровільно передав це майно як благодійну допомогу дитячому садку. Для встановлення й надання правової оцінки вказаним обставинам Верховний Суд України

направив справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції¹³.

Як відомо, особливі умови застосування віндикації передбачені законом для витребування речей у добросовісного набувача. Зокрема, Верховний Суд України неодноразово зауважував, що право власника на витребування майна від добросовісного набувача на підставі ч. 1 ст. 388 ЦК пов'язується з тим, у який спосіб майно вибуло з його володіння. Вказана норма передбачає вичерпне коло підстав, які дають власникові право на витребування свого майна від добросовісного набувача. Однією з таких підстав є вибуття майна з володіння власника або особи, якій він передав майно, не з їхньої волі іншим способом. За змістом ст. 388 ЦК випадки витребування майна власником від добросовісного набувача обмежені й можуть мати місце за умови, що майно вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно, поза їхньою волею. Наявність у діях власника волі на передання майна іншій особі виключає можливість його витребування від добросовісного набувача.

З погляду власника здійснення іншими особами законно набутих обмежених речових прав на річ може розглядатися як створення перешкод у користуванні та розпорядженні ним цією річчю, разом з тим не викликає сумнівів, що в такому разі права власника не повинні захищатися, оскільки не має місця їх порушення іншою особою

Отже, вирішуючи спір про витребування майна з чужого незаконного володіння, суди повинні встановлювати, чи вибуло спірне майно з володіння власників з огляду на обставини, передбачені, зокрема, ч. 1 ст. 388 ЦК, або ж це майно вибуло з їх володіння з їхньої волі¹⁴.

Аналіз ст. 391 ЦК та практики її застосування свідчить, що труднощі виникають і під час застосування такого традиційного речового способу захисту, як **негаторний позов**.

У зазначеній статті ЦК, яка передбачає право власника вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження майном, що не пов'я-

¹³ Ухвала Верховного Суду України від 2 березня 2011 р. у справі № 6-8015св08 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14223190>

¹⁴ Постанова Верховного Суду України від 16 вересня 2015 р. у справі № 6-1203цс15 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51834147>

зані з позбавленням володіння цим майном, прямо не йдеться про те, що такі перешкоди повинні мати протиправний характер, водночас є цілком логічним, що законодавець не мав наміру надавати власникові несправедливі переваги перед іншими учасниками цивільного обороту.

З погляду власника здійснення іншими особами законно набутих обмежених речових прав на річ може розглядатися як створення перешкод у користуванні та розпорядженні ним цією річчю, разом з тим не викликає сумнівів, що в такому разі права власника не повинні захищатися, оскільки не має місця їх порушення іншою особою. У такому контексті слід погодитися з висловленою в цивілістичній літературі думкою про те, що характерною ознакою негативного позову є протиправне вчинення третьою особою перешкод власникові в реалізації ним повноважень розпорядження або (та) користування належним йому майном¹⁵.

Така позиція має й відповідне нормативне обґрунтування, оскільки сама назва ст. 391 ЦК — «Захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння» може бути її підтвердженням. При цьому також слід враховувати, що, оскільки негативний позов беззаперечно визнається способом захисту та регламентується у гл. 29 ЦК, яка регулює відносини захисту права власності, до відповідних позовів також застосовуються норми ч. 1 ст. 15 ЦК, за приписами яких умовою захисту суб'єктивного права є його порушення, невизнання або оспорювання.

Такий висновок підтверджується й судовою практикою. Так, у п. 7 листа Вищого арбітражного суду України від 31 січня 2001 р. № 01-8/98 «Про деякі приписи законодавства, яке регулює питання, пов'язані із здійсненням права власності та його захистом» зазначено, що власник може звернутися з позовом про усунення будь-яких порушень свого права, не пов'язаних із неправомірним позбавленням володіння (негативний позов). Для подання такого позову не вимагається, щоб перешкоди до

здійснення права користування й розпорядження були результатом винних дій відповідача чи спричиняли збитки. Достатньо, щоб такі дії (бездіяльність) **об'єктивно порушували права власника і були протиправними**¹⁶.

Аналіз положень статей 387 та 391 ЦК свідчить також, що віндикаційний та негативний позови мають різну мету, пред'являються за принципово різних обставин і захищають різні правомочності у складі права власності чи іншого речового права. З урахуванням наведеного, обґрунтованою є позиція Верховного Суду України, висловлена в Аналізі деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ, стосовно неможливості одночасного пред'явлення позову про витребування майна із чужого незаконного володіння (оскільки віндикація — це позов неволодіючого власника про витребування майна від володіючого невластника) і про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження своїм майном (оскільки негативний позов — це позов про захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння).

ЦК, на відміну від Цивільного кодексу Української РСР 1963 р., окремо унормував у ст. 392 **позов про визнання його права власності**, якщо це право оспорюється або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

Позови про визнання права власності мають певні особливості порівняно з іншими класичними речово-правовими вимогами

Хоча позов про визнання права власності зазвичай і визнається речово-правовим способом захисту, такий підхід є певною мірою умовним. По-перше, визнання права власності є лише різновидом загального способу захисту, передбаченого у п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК, за допомогою якого може захищатися будь-яке суб'єктивне цивільне право. По-друге, оскільки умовою застосування будь-якого речового способу захисту власником є доведення свого права власності на спірне майно, то елемент визнання права власності є (закладений)

¹⁵ Див.: Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав : [моногр.] / [В.В. Луць, М.К. Галянич, О.В. Дзера, Ю.О. Заїка та ін.] ; за заг. ред. академіків НАПрН України О.Д. Крупчана та В.В. Луця. — К., 2012. — С. 163.

¹⁶ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v8_98800-01

у будь-якій речово-правовій вимозі про захист порушеного, невизнаного чи оспорюваного права власності.

Отже, поява окремої норми (ст. 392 ЦК) про визнання права власності поряд із загальною нормою (п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК) про визнання права, вочевидь, мотивована переважно визнанням законодавцем надзвичайно важливого значення права власності для приватного права та економіки сучасної держави, аніж реальними юридичними потребами в закріпленні спеціального способу захисту речових прав.

Водночас аналіз доктринальних підходів та практики застосування ст. 392 ЦК підтверджує, що позови про визнання права власності мають певні особливості порівняно з іншими класичними речово-правовими вимогами.

Так, В.М. Гордон у спеціальному дослідженні, присвяченому позовам про визнання права, справедливо зазначив, що мета цього позову полягає не лише в тому, щоб досягти логічного висновку про наявність у позивача права, на яке він претендує, а й у тому, щоб цей висновок мав таке саме значення для даного випадку, яке *in abstracto* має закон¹⁷.

Разом з тим, з огляду на буквальный зміст ст. 392 ЦК, метою подання цього позову є усунення невизначеності в реалізації суб'єктивного права, що належить особі, а отже, судові рішення про задоволення таких вимог має ґрунтуватись на встановленому судом при розгляді справи існуючому юридичному факті і не може підміняти собою правовстановлювальних документів¹⁸.

Вказана особливість матеріально-правових вимог про визнання права власності є дуже важливою з огляду на прагнення окремих осіб використати позов та можливе рішення суду про визнання права власності для отримання несправедливих переваг перед іншими учасниками цивільно-правового обороту та в обхід спеціальних норм закону і, по суті, з порушенням принципу рівності й

балансу інтересів учасників відповідних відносин отримати у спрощений спосіб задоволення своїх потреб.

Цю тезу підтверджують численні приклади із судової практики, коли попередні власники майна заявляють позови до добросовісних набувачів про визнання права власності на спірне майно. Справжні мотиви обрання ними саме позову про визнання права особливо очевидні, коли спірним майном є нерухомість.

Так, зокрема, в разі заявлення первісними власниками ввідикаційного позову судом буде застосовано приписи ст. 388 ЦК, які визначають умови витребування майна з володіння добросовісного набувача. Однак для позовів про визнання права власності у ст. 392 ЦК безпосередньо не встановлено обмеження та умови, пов'язані з правовим статусом відповідача як добросовісного набувача, що за формального підходу може дозволити отримати судові підтвердження права власності позивача навіть за умов, які виключають витребування цього майна згідно зі ст. 388 ЦК, з одного боку. З другого — беручи до уваги те, що рішення суду про визнання права власності на нерухоме майно є правовстановлювальним документом, на його підставі позивач надалі розраховує зареєструвати своє право власності і безперешкодно вирішувати питання про виселення добросовісного набувача, вже маючи підтвердження свого права.

З метою розв'язання цієї проблеми Верховний Суд України використав конструкцію «неналежного способу захисту». Так, в одній зі справ прокурор м. Ірпеня Київської області в інтересах держави звернувся до суду з позовом до Коцюбинської селищної ради Київської області, фізичних осіб — первісного та кінцевого набувачів земельної ділянки, — посилаючись на те, що рішенням селищної ради затверджено проект землеустрою й передано у власність первісного набувача земельну ділянку. На підставі цього рішення вказаній фізичній особі було видано державний акт на право власності на земельну ділянку. Згодом за договором купівлі-продажу первісний набувач продав кінцевому набувачеві зазначену земельну ділянку, у зв'язку з чим на державному акті вчинено відмітку про перехід права власності. Крім того, прокурор зазначав, що вказана земельна ділянка

¹⁷ Див.: Гордон В. М. Иски о признании. — Ярославль, 1906. — С. 16.

¹⁸ Див., напр.: Постанова Вищого господарського суду України від 27 січня 2014 р. у справі № 916/1765/13 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36944943>; Постанова Вищого господарського суду України від 8 червня 2015 р. у справі № 904/5470/13 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44827196>

розташована за межами населеного пункту й перебувала в постійному користуванні комунального підприємства «Святошинське лісопаркове господарство», тому рішення про відчуження земельної ділянки було прийняте селищною радою з перевищенням повноважень, без виключення її із земель державного лісового фонду та без її вилучення з користування зазначеного комунального підприємства. Враховуючи викладене, прокурор просив суд визнати недійсним рішення селищної ради, а також державний акт на право власності на земельну ділянку, виданий первісному набувачеві, з відміткою про перехід права власності до кінцевого набувача, та скасувати його державну реєстрацію і визнати право власності держави на земельну ділянку.

Задовольняючи позов частково й визнаючи недійсним рішення селищної ради та державний акт на право власності на земельну ділянку, суд першої інстанції, висновки якого підтримали суди апеляційної та касаційної інстанцій, погодився з доводами позивача, що це рішення прийняте радою з перевищенням її повноважень, а тому державний акт, виданий на підставі незаконного рішення ради, є недійсним. Суд також установив, що договір купівлі-продажу земельної ділянки не відповідає вимогам закону, оскільки є недійсним рішення селищної ради про надання цієї земельної ділянки первісному набувачеві, однак договір купівлі-продажу недійсним не визнано через відсутність таких вимог. Норми статей 330, 388 ЦК судом у справі не застосовувалися, питання про витребування земельної ділянки від кінцевого набувача судом не вирішувалось. Відмовляючи в задоволенні позову про визнання права власності держави на спірну земельну ділянку, суд виходив з його необґрунтованості.

Кінцевий набувач земельної ділянки звернувся до Верховного Суду України з заявою про перегляд судових рішень і послався на необхідність застосувати в даній справі приписи статей 330, 388 ЦК. Проте Верховний Суд України не погодився із доводами заявника і відмовив у задоволенні його заяви з огляду на таке.

Відповідно до принципу диспозитивності (ст. 11 ЦПК) суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юри-

дичних осіб із зазначених ними підстав та в межах заявлених ними вимог (ст. 31 ЦПК). Як свідчать матеріали справи, способом захисту порушеного права власності держави на земельну ділянку позивачем обрано позов про визнання права власності на це майно (ст. 392 ЦК), а не витребування майна від нинішнього його володільця шляхом віндикації (статті 387, 388 ЦК). Водночас позов про визнання права власності на майно (ст. 392 ЦК) є належним способом захисту, якщо позивач вимагає залишення в нього майна, відчуженого третьою особою за договором, учасником якого він не був, і це майно ще не вибуло з його володіння.

Положення ст. 392 ЦК не ставлять можливість використання такого способу захисту, як визнання права власності, в залежність від наявності чи відсутності володіння річчю

Встановивши, що земельна ділянка вже вибула з володіння власника, суд обґрунтовано відмовив у позові, заявленому з підстав, передбачених ст. 392 ЦК, оскільки обраний позивачем спосіб захисту не є належним за таких умов. Разом з тим, якщо позивач вимагає повернення майна, відчуженого третіми особами за договором, учасником якого позивач не був, належним способом захисту є витребування майна від нинішнього його володільця шляхом віндикації (статті 387, 388 ЦК).

Однак, враховуючи те, що позивач у справі, яка переглядалася, таких вимог не заявляв, суд обґрунтовано не застосував до правовідносин сторін зазначені норми матеріального права¹⁹.

Таким чином, Верховний Суд України визнав правомірною відмову позивачеві в задоволенні позову про визнання права власності не з підстав недоведеності належності позивачеві цього права, а з тих мотивів, що позов про визнання права власності є належним способом захисту тільки в тому разі, коли майно залишається у володінні позивача. Водночас до вимог про визнання права власності не підлягають застосуванню приписи статей 330, 388 ЦК.

Не заперечуючи, що за певних умов такий підхід може забезпечити прийняття справедливого судового рішення по суті спору, його не можна визнати універсальним,

¹⁹ Постанова Верховного Суду України від 25 червня 2014 р. у справі № 6-67цц14 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39589417>

оскільки в цьому разі ризик обмеження можливості захисту прав та законних інтересів як первісних власників, так і добросовісних набувачів.

У зв'язку з цим слід зазначити, що положення ст. 392 ЦК не ставлять можливість використання такого способу захисту, як визнання права власності, в залежність від наявності чи відсутності володіння річчю. Річ взагалі може перебувати в оренді чи на іншому правовому титулі в третій особі, а первісний власник та кінцевий набувач цілком можуть вести спір про належність права власності.

Крім того, вважаємо, що в усіх спорах між первісним власником і кінцевим набувачем майна, які випливають з права власності, можуть застосовуватися приписи статей 330, 388 ЦК з таких підстав.

Незалежно від пред'явлення чи непред'явлення власником виндикаційного позову, добросовісний набувач на підставі статей 330, 388 ЦК стає власником майна в момент його набуття, якщо існують передбачені ст. 388 ЦК умови

За змістом ч. 1 ст. 388 ЦК власник має право витребувати від набувача майно, яке за відплатним договором було придбане останнім у неуповноваженої особи, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), лише тоді, якщо майно вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі. Безперечно, цією нормою встановлюються умови саме витребування майна від добросовісного набувача.

Разом з тим, згідно зі ст. 330 ЦК, якщо майно відчужене особою, яка не мала на це права, **добросовісний набувач набуває право власності на нього, якщо відповідно до ст. 388 цього Кодексу майно не може бути витребуване в нього.**

Системне тлумачення вказаних норм дає змогу дійти висновку про те, що в добросовісного набувача виникає право власності

на відповідне майно, якщо існують передбачені ст. 388 ЦК умови, які в разі пред'явлення виндикаційного позову були б підставою для відмови в його задоволенні. Тобто незалежно від пред'явлення чи непред'явлення власником виндикаційного позову, добросовісний набувач на підставі статей 330, 388 ЦК стає власником майна в момент його набуття, якщо існують передбачені ст. 388 ЦК умови.

При здійсненні захисту речових прав особливо значення набуває питання про власника майна (речі) на момент пред'явлення речового позову, оскільки обов'язковою умовою для пред'явлення такого позову є доведення позивачем факту належності йому права власності саме на момент пред'явлення такого позову.

Як уже зазначалося, будь-який речовий спосіб захисту права власності передбачає своєю обов'язковою умовою наявність і доведення позивачем належності йому права власності на момент подання позову. За таких обставин означена

теоретична проблема повинна вирішуватися не в контексті використання первісним власником належного чи неналежного способу захисту, а в рамках відповіді на питання про те, хто є власником майна на момент подання позову.

Якщо в момент набуття майна від неуповноваженої особи існували всі умови, які згідно зі ст. 388 ЦК є підставою відмови у задоволенні виндикаційного позову, уже в цей момент у добросовісного набувача виникає право власності на майно відповідно до ст. 330 ЦК. Таким чином, якщо згодом первісний власник звернеться до кінцевого набувача майна із позовом про визнання права власності, у задоволенні цього позову має бути відмовлено не з підстав обрання неналежного способу захисту позивачем, а тому, що позивач на момент подання позову не є власником цього майна.

Вітаємо колегу!

13 жовтня вітання з 70-річним ювілеєм
приймав суддя Верховного Суду України у відставці,
Голова Верховного Суду України (2011—2013),
заслужений юрист України

Пиличук Петро Пилипович.

Стаж його роботи на посаді судді становить 37 років,
з них 29 — у Верховному Суді України.

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей.
За точність наведених у статтях даних, посилань
на нормативні акти й інші джерела відповідають
автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів
здійснюється за письмовим дозволом голови
редакційної колегії з обов'язковим посиланням на
джерело

З попередніми номерами журналу (у форматі PDF)
можна ознайомитися на офіційному web-сайті
Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:

відповідальний секретар
(44) 253–1683
група технічного забезпечення
(44) 253–0687

Редактори:

А.В. Гончарук
К.С. Мусянко
П.О. Мусянко
О.І. Пархоменко (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

В.М. Горобченко

Переклад англійською:

О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»
вул. Сирецька, 38, кв. 1
м. Київ
04073
Телефон: (44) 468–3131
E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

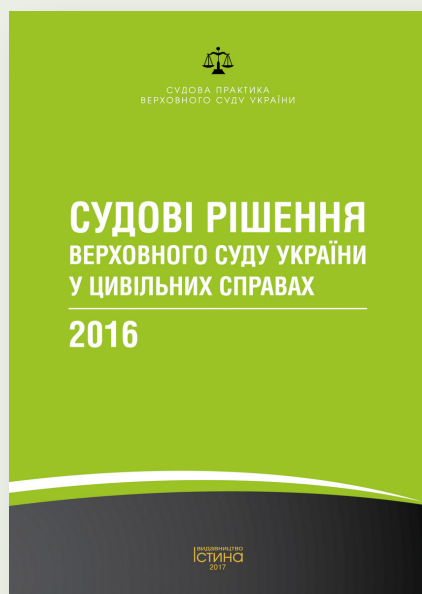
ТОВ «Наш формат»
просп. Миру, 7, кв. 45
м. Київ
02105
Телефон: (44) 353–8558

Підписано до друку 26.10.2017

Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.
Зам. 97.
Наклад 950 пр. Ціна договірна

Видавництво «Істина» пропонує:

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2016 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2017. — 800 с.

У збірнику вміщено систематизований за категоріями справ матеріал за наслідками упорядкування постанов Верховного Суду України, прийнятих протягом 2016 р. з приводу розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з підстав: неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права — при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ; встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом; невідповідності судового рішення суду касаційної інстанції викладеному в постанові Верховного Суду України висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права.

Ці постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального та процесуального права.

Судові рішення з номерами справ викладено у хронологічному порядку за датою їх ухвалення.

Видання розраховане на професійних суддів, адвокатів, прокурорів, нотаріусів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

**З приводу придбання книг
звертайтеся до видавництва «Істина»:
вул. Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073
Телефон: +380 (44) 468-3131;
<http://www.istina-books.com.ua>;
e-mail: istina_knigi@ukr.net**